

O KLASICIZMU U SLAVONIJI

To je tema o kojoj se dosad razmjerno malo pisalo. Prije više od četiri decenija je, doduše, Ljubo Babić objelodanio svoje značajno djelo o umjetnosti kod Hrvata u 19. stoljeću,¹ no u tom pregledu malo bijaše zahvaćeno slavonsko područje osobito što se tiče ranijih dekada. To nije začudno kad se znade da tada još ta građa nije bila poznata; ta sama konzervatorska služba tada uglavnom nije uzimala u obzir djela nastala iza g. 1800.² Zasluga je Babićeve knjige da je potakla interes za stvaralaštvo na području likovnih umjetnosti u 19. st. napose što se tiče slikarstva. Prema tada poznatoj građi autor piše da u to vrijeme vlada stagnacija, da je to doba recepcije, da se uz zakašnjeli barok pojavljuju gdje gdje i značajke klasicizma i da smo gotovo uvijek u zakašnjenju spram zapadnih strana, te da barokni stilski period produžuje do oko g. 1830.³ Pokušat ću da se, iznoseći novu građu, novim pogledima osvrnem na ove navode.

Klasicistički usmjerena umjetnost općenito traži mirnoću i harmoničnost, koje, nakon vibracija rokoka, oživljavaju opet još jednom ideale klasične antike. No u Hrvatskoj klasicizam uglavnom ne stoji u strogoj opoziciji prema baroku, odnosno rokokou, kao npr. u Francuskoj, ili u Prusiji. On se uglavnom nadovezuje na barok. Takvo otrežnjenje baroknih oblika karakteristično je u to doba za jozefinizma u srednjem Podunavlju. Kako je Hrvatska u to vrijeme i politički i kulturno bila povezana s Bečom, takvo se oblikovanje od posljednje četvrtine 18. st. pojavljuje i kod nas, uključujući tu i Slavoniju. Raznolika su umjetnička ostvarenja u doba klasicizma na području Slavonije. Od kraja 18. st. nastaju još mnoga djela u kojima je još jako prisutna barokna tradicija. Njih označavam kao barokni klasicizam, ili, što je podesni naziv za prelazni stil, klasicizirajući barok, već prema tome koliko ima komponenata od nekog stila. Manji je broj djela kod kojih je dominantan čisti klasicizam pod utjecajem antičke umjetnosti. A u 1. pol. 19. st. nastaje mnoštvo ostvarenja s tradicijama otrežnjelog baroka, a katkada — sve do sredine 19. st. — s primjesama historicizma, odnosno romantike. Prvi puta sam ovo razdoblje počela tako razlikovati s obzirom na cijelu kopnenu Hrvatsku prije dvadesetak godina, a pažnje je vrijedno da je te poglede uvrstio kao urednik u Bulletin JAZU upravo Ljubo Babić.⁴

1. Ljubo Babić, *Umjetnost kod Hrvata u XIX stoljeću*, Zagreb 1934. i *Umjetnost kod Hrvata*, Zagreb 1943. (po kojem izdanju citiram autora u ovom radu).
2. Zemaljsko povjerenstvo za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, — Statut — *Vjesnik HAD NS XI* 1919/1911 p. 228.
3. Lj. Babić, *Umjetnost o.c.p.* 10, 11, 38.
4. A. Horvat, *O urbanističkoj jezgri Virovitice*, Bulletin Instituta za likovne umjetnosti JAZU Zagreb 1958. br. 3 p. 166—167; *O periodizaciji tog razdoblja* vidi A. Horvat, *O baroknom klasicizmu u Pogančecu*, Bulletin *Odjela VII za likovne umjetnosti JAZU* Zagreb 1960. br. 2 i 3 p. 117.

dr Andela Horvat

Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb, umirov. konzervator
Republisches Amt für Denkmalschutz, Zagreb, Konservator i. R.

Zbog pojačane sekularizacije u to vrijeme vodeću ulogu ima svjetovna arhitektura, koju su dali graditi uglavnom do ukidanja kmetstva g. 1848. imućni feudalci, dok su sakralnu arhitekturu podizali predstavnici katoličke, pravoslavne, grkokatoličke crkve i reformati. Nakon ukidanja mnogih radova ukazima Josipa II, na području umjetnosti opada dotad jaka uloga redovništva. Skrajnje jednostavnu arhitekturu grade vojne vlasti napose na području Vojne krajine. U to je vrijeme sve više jačao građanski sloj, a njegove zahtjeve zadovoljavao je pograđanstvenjeni klasicizam — bidermajer, koji je svoj topli ugođaj unosio napose u portrete i predmete kućnog inventara po udobnim građanskim domovima u većim naseljima. Kako je bidermajer prožet romantikom, dodirnut ćemo ga ovdje tu i tamo, bez pretenzije da bude ovdje zacrtan njegov pregled. Cjeloviti klasicistički ansambli sačuvani su u nekolicini crkava, a bogati inventar prostranih dvoraca nije više u svom prvotnom prostoru, nego je djelomično sklonjen u muzejske zbirke i galerije.

Prelazim na pregled arhitekture. U vrijeme klasicizma grade se — kao i u doba baroka — dvorci, kurije, ljetnikovci, palače, mnoge građanske kuće, vojni, kao i civilni javni objekti kao što su županijske, kotarske, općinske, društvene, kupališne zgrade, zatim objekti uz nove ceste kao što su česme, uređuju se prostrani parkovi, a nailazi se i na urbanističke zahvate. Sva ta obimna građa u svojoj heterogenosti i množini sagledana je u posljednjih 25 godina.⁵ Pokazalo se da je klasicističko doba bilo puno djelatnosti, uzmu li se u obzir i objekti prelaznog, a ne samo čistog stila.⁶ Upravo klasicizirajući tj. modificirani oblici baroka oni su koji dugo traju, što je već Lj. Babić zapazio, no nazvao trajanjem baroka. Ta djelatnost koja je intenzivna kao i u minuloj epohi baroka moguće iznenaduje kad se znade da u doba klasicizma Evropa, pa i naša zemlja, proživljava uzbuđljive dane ratnih neizvjesnosti, da je g. 1811. devalvirao novac, a g. 1817, nakon napoleonskih ratova zavladao glad. Pa ipak, upravo zgrade klasicizirajućeg baroka, koje se obično označavaju kasnobaroknim, daju jak, a ponegdje glavni biljeg mnogim naseljima širom Slavonije, a napose jezgrama njezinih gradova kao npr. u Virovitici, Daruvaru, Novoj Gradiški, (sli. 1) Slavonskoj Požegi (sl. 2), Đakovu, Našicama, Valpovu, Donjem gradu u Osijeku, Vinkovcima, Vukovaru ili Iloku, dakle, i unutar civilne Hrvatske kao i na teritoriju bivše Vojne krajine. Tek tada u nekima od tih

5. Velikim je dijelom uočena i zabilježena prilikom putovanja u svrhu osnovne evidencije svih vrsta spomenika kulture u sklopu akcija Konzervatorskog zavoda u Zagrebu, uz pomoć muzejskog osoblja Slavonije, među kojima je najvidniji udio imala dr Danica Pinterović. Ekipe za ta fundamentalna istraživanja vodila sam od 1949. do 1960, kad je »juriš na Slavoniju« uglavnom bio dovršen, nakon što smo obišli oko 550 lokaliteta. Nakon toga nastavili su dopunama evidencije i produblivanjem građe većinom pojedini članovi konzervatorske službe u Zagrebu i u Osijeku, pa ću njihova, za ovu priliku značajnija zapažanja, posebno navoditi. Moji zapisi iz putnih bilježaka biti će označeni AH PB s mjesecom i godinom da se znade kad je uočen, odnosno kad je postojao neki spomenik (jer ima slučajeva da nekih više nema). Mnoge foto snimke načinio je na tim putovanjima većinom majstor Nino Vranić.

6. A. Horvat, Klasicizam — Hrvatska Enciklopedija likovnih umjetnosti 3 (ubuduće kratka ELU) Zagreb 1964. p. 185—187 s 3 sl. i literaturom. U tom pionirskom radu po prvi puta sam nakon poznavanja nove građe pokušala dati sažeti pogled na klasicizam cijele Hrvatske. A kratki pregled »Klasicizam u Slavoniji« priredila sam za televiziju Zagreb, koja ga daje unutar školske emisije od 19. XI 1971. na dalje.

Slika 1. Slavonska Požega, zgrada bivšeg magistrata (1781—1785)

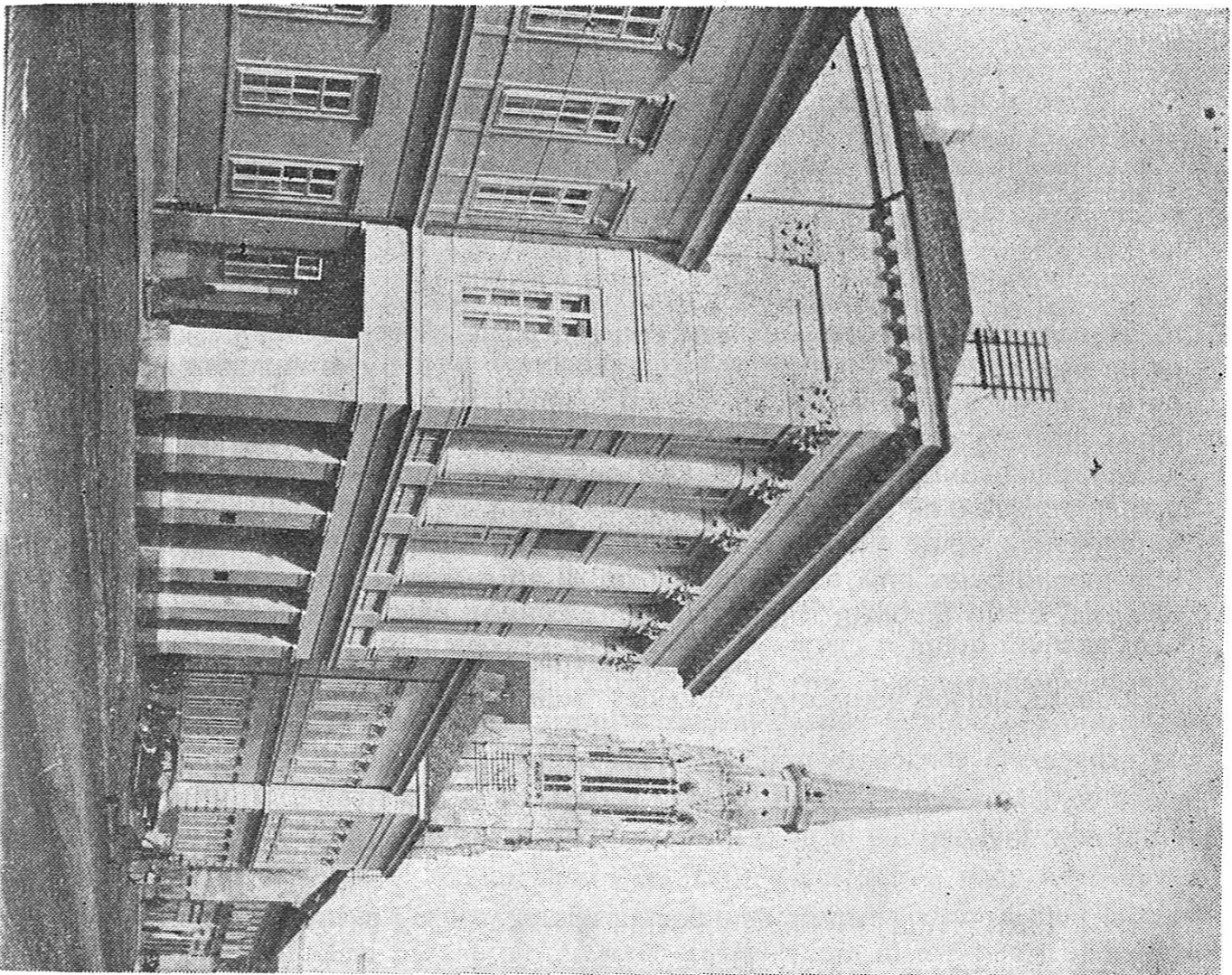
varoši s dotad pretežno drvenim kućama, kao npr. u Virovitici, počinje preobražaj naselja time što nastaje zidana stambena arhitektura.⁷

Još putopisac Taube piše da neka nitko ne traži u Slavoniji lijepe gradove, dvorce i trgovišta. Građevinarstvo da je tako jadno da se vide samo bijedni gradovi bez pločnika (osim Petrovaradina i Osijeka) i bez kamene građe. Ponajviše se gradi od drveta i lijepa, a pokriva se šašom i trskom, jer opeke su preskupe. Lijepe su — kaže on — samo vojničke i duhovne zgrade, manastiri, samostani franjevača i nekadašnji od isusovaca, te kasarne. I dvorci su gotovo svi kukavni. Nitko neće — kaže on — u turskom susjedstvu graditi lijepe i skupe građevine.⁸ To su zapažanja iz vremena oko g. 1777. A već g. 1819. Johann v. Csaplovics piše da su na cesti od Osijeka do Požege sama pravilna naselja i zapravo lijepa. Sve se tu promijenilo — kaže Csaplovics — otkad je pisao čestiti Taube.⁹

7. A. Horvat, O urbanističkoj jezgri Virovitice o.c.p. 166. — U Đakovu npr. biskup Anton III Mandić (1806—1815) presjeca nove ulice. To spominje S. Bäuerlein, Đakovo, Hrvatska enciklopedija (HE) V Zagreb 1945. p. 524.

8. Fr. W. von Taube, Beschreibung Slavoniens und Syrmiens, Leipzig 1777, knj. I p. 51.

9. Johann v. Csaplovics, Slavonien und zum Theil Croatien, Pesth 1819 II p. 347.

Sli. 2. Osijek, Palača bivše županije od arh. Nikole Hilda (1834—1846)

Slika 3. Osijek, stupovi u palači bivše županije

Jači prosperitet doživljava Osijek kao središte županije nakon g. 1809. kad postaje kr. sl. grad koji tada približno ima toliko stanovnika koliko i Zagreb.¹⁰ Jozefinistički duh očituje se u krajnje jednostavnoj, funkcionalnoj arhitekturi karsarna u Tvrđi. Te izdužene jednokatne mase, rastvorene su prema jugu ritmom polukružnih arkada, a doimlju se kao mirno tekući ornament.¹¹ Po ostalim gradovima Slavonije podižu se mnogobrojne javne i privatne zidanice. Najčešće imaju jednostavna pročelja, praktični raspored prostorija i skladne proporcije. Na nekima su se — kao u Sl. Požegi ili u Vinkovcima prema glavnome trgu razigrali slikoviti arkadni hodnici zvani »bolte« (v. sl. 1) kakvi prate i glavnu ulicu starog dijela Vukovara. Još se na građevinama rado primjenjivalo u baroku omljubljeno kovano željezo, no sada s motivima smirenih linija. Lijepa rešetke s girlandama od željeznog lima ima npr. na prozorima u Donjem gradu Osijeka kuća Mesarović, a klasicističke rešetke ima i prizemnica mlinara Axmana, smještena prema dataciji g. 1791. na dominantnom položaju, podno kojeg su na Dravi mljeli slikoviti mlinovi.¹²

I dok po privatnim domovima tu i tamo sjeća po koji predmet na doba biedermeijera s primjesama romantike, od predmeta koji su rađeni u duhu izrazitog klasicizma ističu se kaljeve peći. Među njima izuzetno mjesto ima peć pastelno sivo-plave boje u obliku lire s bijelom ornamentikom, iz kuće Kragujević u osječkom Donjem gradu, sada u muzeju.¹³

Mirna raščlanjenja imaju i skladna pročelja javnih zgrada kao što ima npr. katnica bivšeg magistrata s primjesama klasicizma iz g. 1786—85. u Sl. Požegi (v. sl. 1), koja započinje svojim boltama voditi arkadno kolo oko glavnoga trga.¹⁴ Da su lijepe javne zgrade u doba klasicizma gradili i domaći meštari znademo po majstorima koji su gradili jednokatnu staru općinu u Vukovaru. Pačetvorinasta kat-

-
10. Osijek g. 1814. ima 8879 stanovnika, a 1839, 11.430. O tom Dr K. Firingler, Popis osječkog pučanstva iz god. 1814, Osječki zbornik II i III, Osijek 1948, p. 277—278. — Zagreb 1817. ima 9005 st. (Enciklopedija Jugoslavije) (EJ) 8 p. 58.
11. I. Mažuran, Urbanistički razvoj i spomenički značaj osječke Tvrđe, Osijek 1974, p. 32.
12. Zašto su nestali? — Za podatak o kući Axman zahvaljujem prof. Pauli Aksmanović Gabrić, višem kustosu Etnografskoga muzeja u Zagrebu. — Za rešetke kuće Mesarović vidi sliku kod L. Dobronić, Kovane rešetke na arhitektonskim spomenicima sjeverne Hrvatske od gotike do biedermeijera, Arhitektura g. VII Zagreb 1953. br. 4 p. 47—49. Tu ona donosi i primjer iz Vinkovaca. Na ulaz svoje kuće stavio je oko g. 1800. Ignac non Čivić rešetke s motivima šipki unutar okomitih okvira (p. 47). — Kuću Aksman vidi kod ing. Blažo Misita Katušić, Kratak pregled arhitekture Osijeka kroz tri stoljeća, Osječki zbornik V Osijek 1956, p. 178, sl. 13 i kod Vanje Radauša, Spomenici Slavonije iz razdoblja XVI do XIX stoljeća, Zagreb 1975, sl. 39. U istom svesku vidi slike za bolte na kućama u Vukovaru (br. 24), u Sl. Požegi (sl. 120, 122, 135), u Vinkovcima (sl. 198).
13. Spominje je ing. B. Katušić, Kuća porodice Kragujević u Osijeku, Osječki zbornik IV, Osijek 1954, p. 164 i sl. 3. Tri peći cilindričnog oblika ostale su u kući. — Od ostalih peći klasicističkih oblika spominjem neke koje sam zapažala na putovanjima Slavonijom kao: ulomak peći s nekom kurzivnom signaturom u župnom uredu Bebrine, peć u Čadavici, u biskupskom dvoru Đakova (peći nabavljene u Sl. Brodu), u Iloku (muzej), u Našicama na tavanu franjevačkog samostana, Osijeku u kući Mesarović u dvoru Valpovo, u baranjskom Popovcu 3 peći u Zadruzi kbr. 146 (sivkasta i bijela), svi podaci AH PB.
14. Vidi sl. p. 414 u knjizi Požega 1227—1977, Sl. Požega 1977, li kod V. Radauša, Spomenici Slavonije o.c. sl. 135. Za dataciju Balić M. prof., 750. godina Sl. Požege, Društvo prijatelja starina Valpovo, 1977. p. 9—10, s crtežom J. Štimca.

nica sa strmim krovom ima poviše ulaza zapis: 1818 DOMVS OPPIDANA. Zgradu od opeka gradio je osječki majstor A. Semper, tesarske radove izveo je Holcer, stolarske Gotfrid, bravarske Gaszner, sve vukovarski majstori.¹⁵ Od ostalih javnih zgrada spominjem osječku streljanu iz g. 1804. i kupališne zgrade u Daruvaru koje su podizali Jankovići. Antunovu kupku gradili su, vjerojatno na rimskim temeljima, makedonski majstori, a kasnije to kupališno mjesto dobiva i Ivanovu kupku (1810—1816).¹⁶ Uz nove, bolje ceste podizali su se popratni objekti od kojih podsjećam na kamenu česmu u Vrbovi, ukrašenu željeznim kuglama.¹⁷ Sjeća na dane, kad se u doba Vojne krajine u kraju gdje je pitanje dobre vode problem, narodu uređuje vrelo s pitkom vodom.

No među najznačajnijim javnim građevinama koje su u Slavoniji građene u izrazitom klasicizmu je palača bivše županije u Gornjem gradu Osijeku (sl. 2). Izdužena katnica otmjenih proporcija, s dorskim stupovljem u veži (sl. 3), na glavnom pročelju prema ulici ima tri rizalita, od kojih je središnji sa stupovljem viši i jače istaknut. U njem je svečana dvorana s galerijama. Ograda koja prati stubišta na kat ima klasicistički motiv koplja od kovana željeza. Palača je znatnim ulozima plemstva bila građena po planu peštanskog arhitekta Nikole Hilda od 1834. do 1846.¹⁸ Nastala je u vrijeme vidnog prosperiteta osječkoga Gornjega grada.

Jednostavnost i funkcionalnost odlike su manjih građevina po selima, među kojima su u prorjeđenome broju sačuvane uglavnom prizemno izgrađene općine i župne kurije. Tlocrtno pačetvorinaste općine imadu obično na glavnome pročelju trijem s lukovima kao npr. u Podvinju iz g. 1824. ili Andrijevcima,¹⁹ a od župnih kurija uz župnu crkvu²⁰ stilski je građena npr. prizemnica u Vrbju iz g. 1828., s kla-

15. Milan Balić prof., Spomenici kulture na našem području, — u staroj općini raspjevana mladost, Vukovarske novine, Vukovar g. XXV, br. 47/1186/18. XII 1976, p. 6 sa sl., prema B. Crlenjaku, Razvitak vukovarskih ulica, Vukovar 1975. p. 110—111 str.

16. Gj. Szabo, Iz prošlosti Daruvara i okolice, Narodna starina sv. 28, Zagreb 1934, sep. p. 16.

17. AH PB VI 1960. — Dugi latinski natpis o tome kako je ovdje pio 1768. Josip II i bio nadvojvoda Maksimilijan 1777 donosi Ivan Kukuljević Sackinski, Nadpisi sredovječni i novovjekli, Zagreb 1891, p. 314.

18. J. Bösendorfer, Structura novae Domus Curalis — zidanje nove županijske palače 1834—46, Osječki zbornik I, Osijek 1942, p. 42 sa sl. Vidi sl. i kod I. Mažuran, Osijek 1971, p. 48; M. Balić, »Obnova starice«, Glas Slavonije, Osijek, 4. IX 1976, p. 24.

19. Prvi kratki osvrt na njih kod A. Horvat, Obilazak spomenika kulture na području kotara Sl. Brod, Vijesti Društva muzealaca i konzervatorskih radnika Zagreb 1954, br. 4, p. 106.

Slične su još zgrade u Godinjaku (AH PB VI 1960.), u Sikirevcima, Ivankovu ili Gradištvu (vidi slike kod V. Radauš, Spomenici o.c. br. 226 i 227). Kuća srodnog tipa bila je građena kao kotarska zgrada u Novskoj. Tu je na zapadnoj periferiji Slavonije bio rođen naš zaslužni konzervator prof. Gjuro Szabo, jer otac mu je bio kotarski predstojnik. Žalibože tu skladnu kuću nisu bili kadri pomiriti s novim građevinama, pa je porušena (zašto?) nekako prije g. 1960, kad je više nisam zatekla.

20. Evo ih još nekoliko: u Andrijevcima iz g. 1820., u Gaju iz vremena oko g. 1800., u Oprisavcima s tri luka u trijemu i starim vratima — iz g. 1839, u Vetovu, građena za ž. Katušića 1839. sa spomen-pločom na pročelju, u Novskoj sa spomen-pločom ilircu Luki Iliću Oriovčaninu (plota iz g. 1925.). U Podvinju bila je podignuta kurija s izvanredno visokim krovom, s trijemom prema dvorištu (vidi sl. na naslovnoj strani A. Horvat, Obilazak o.c.). U hodniku su načinjena željezna vratašca za peć, kakva ima spomenuta općinska zgrada u kojoj su vrata ukrašena četvorolisnatim ukrasom od željeznog lima.

sicističkim elementima, kao što je kvaka na starim vratima.

Slavonija je područje gdje su postojale velike i bogate latifundije. One su omogućile da su ovdje nastajali veliki dvorci i onda kad su se drugdje prestali graditi, nakon što je francuska revolucija srušila feudalizam kao vladajući sistem. Na manjim posjedima nastajale su kurije, koje su za razliku od župnih prizemljuša građene na kat. Jedna je od malobrojno sačuvanih pačetvorinasta tlocrta sa sedam prozorskih osi na katu u Špišić-Bukovici kraj Virovitice. Na pročelju ima mali rizalit s trokutastim zabatom, a s druge strane portik. Željezne rešetke na prozorima, te klasicistički detalji, kao što su okovi i kvake na vratima, potiču na misao da je zgrada iz vremena Stjepana Pejačevića, koji je taj posjed kupio oko g. 1812., a umro g. 1826.²¹

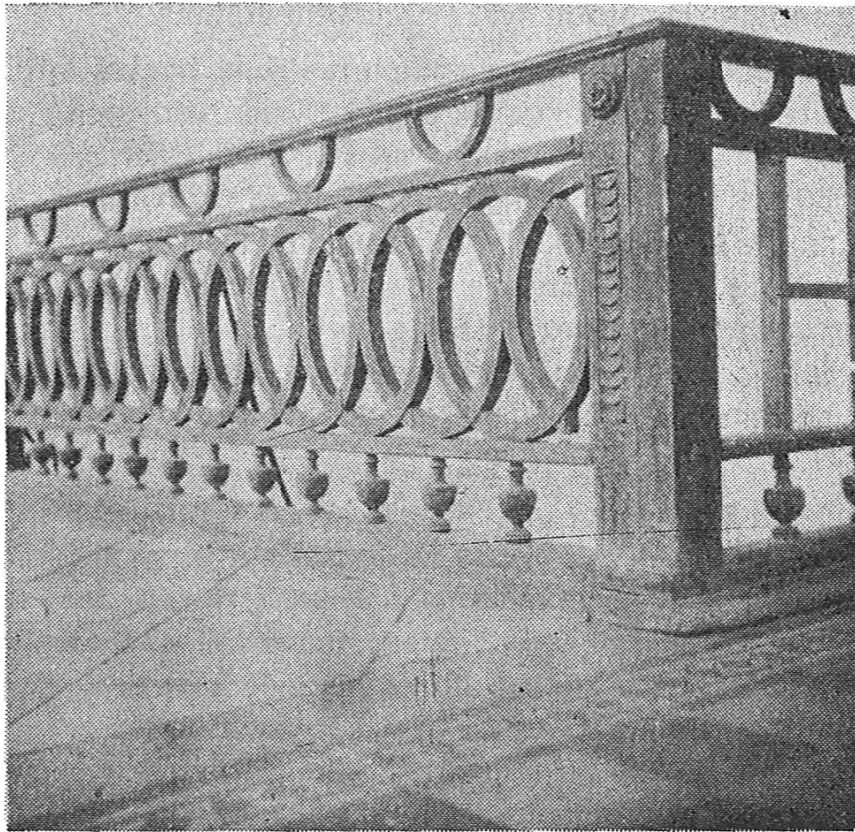
No bogatiji veleposjednici gradili su i pregrađivali ambicioznije objekte za svoja sijela. Ti kasnobarokni i klasicistički dvorci bili su građeni kao prizemni, na kat i na dva kata. Svojim tlocrtima i koncepcijama razlikuju se tako, da u Slavoniji predstavljaju najraznovrsniji i najkvalitetniji fond među spomenicima svjetovnih građevina tog doba. Od onih koji su prizemni, spominjem ljetnikovac srpsko-pravoslavne patrijaršije u Dalju; među divljim kestenima objekt iz g. 1828. građen je u ključ. Prizeman je i dvorac Adamovića u Aljmašu, istočno od Osijeka; ima verandu i portik, a tlocrtno je otvorenog tipa u obliku slova U.²² Dvor u parku otvorenog tipa, tlocrtno u obliku slova U, sagradila je u Tenju kraj Osijeka tenjska loza Adamovića. U veži dvora nabrekli obli stupovi blizu su baroknom duhu, no na kat prati stube drvena ograda s mirnim ritmom kružnica koje se preklapaju i u sredini dodiruju.²³ (sl. 4) Tlocrtno u obliku slova U sagrađen je i dvokatni dvor grofova Odescalchi, a u lloku visoko nad Dunavom unutar zidina srednjovjekovne citadele. U srednjem dijelu prema dvorištu tri su niza arkada. Natpisi na dvoru navode godine 1793. i 1839, kad je objekt uglavnom dobivao svoj sadašnji izgled.²⁴

21. O posjedu vidi fra Bogdan Cvetković — mr Danica Kahrić, *Tragom prošlosti Špišić-Bukovice*, Gradski muzej Virovitica, 1971, p. 9 i 10 sa sl. Opis kurije, u kojoj su zapaženi stari, no istrošeni parketi AH PB V 1957. — Srodni je tip jednokatna kurija sa sedam prozorskih osi u Feričancima sjeverozapadno od Našica. (AH PB X 1958) — Nju je posjedovala Marija Lippe, rođena Mengers. (Vidi Bösendorfer, *Structura* o.c.p. 44). Ova spahinica dala je oko g. 1843. za izgradnju županijske palače u Osijeku veliku sumu od 800 f, koliko je npr. dao i đakovački biskup J. Kuković. Za kuriju Adamovića u Čepinu s osam prozorskih osi na katu vidi sl. u ELU I, p. 721. Posjednik Ivan Kapistran Adamović imao je tu g. 1848, 138 11/32 selišta i 46 želira. Vidi o tom Josip Horvat, *Kultura Hrvata kroz 1000 godina II Zagreb 1942*, p. 513 u prilogu Selištne zemlje u Hrvatskoj i Slavoniji u času ukidanja kmetstva — slavonske županije. — Pačetvorinasta kurija od đakovačke biskupije u Trnavi s devet prozorskih osi na katu bila je podignuta usred kosine s uzornim vinogradima. Taj je posjed — među ostalima — omogućavao meceni svih jugoslavenskih naroda biskupu Josipu Jurju Strossmayeru da nas bogato obdari raznolikim kulturnim dobrima. (AH PB V 1959). Zgrada je žalibože porušena.

22. AH PB V 1950. — Za Dalj vidi sl. kod V. Radauš, *Spomenici* o.c. br. 220.

23. AH PB V 1950. — God. 1848. udova Julija Adamovića ima 97 13/32 selišta i 20 želira, vidi J. Horvat, *Kultura*, o.c.p. 513.

24. AH PB X 1956. — Treća obnova označena je godinom 1889. O nadogradnji drugoga kata vidi B. Balen, *Galerije u Slavoniji, njihova djelatnost i suradnja s muzejima*, *Muzeologija* 19, Zagreb 1975, p. 89.

Slika 4. Tenje, drvena ograda stubišta u dvoru Adamovića

Prostrani dvor otvorenog tipa u Dardi, tlocrtno u osnovnom obrisu u obliku slova U, kojem se na pobočnim traktovima nastavljaju gospodarske zgrade, jednokatan je, smješten u prorijedenom parku (sl. 5). Taj dvor, kojeg je dao graditi 1813. J. Kazimir Esterhazy, ima visoko krovništvo, nad trijemom verandu s trokutastim zabatom, a s dvorišne strane sunčani sat.²⁵ U Nuštru kraj Vinkovaca dvorski je kompleks u prorijedenom parku do kojeg vodi drvored jablana. Bio je u posjedu Kuen Bellasia. Zgrada na kat, tlocrtno građena u ključ, prizemno ima arkade, a na katu hodnik s drvenom ogradom na kojoj su geometrijski motivi u duhu smirenog klasicizma.²⁶

Duh klasicističkog stila nalazimo i na dvokatnom čeonom bloku dvorskog kompleksa u Valpovu, na kojem se rizalit izdiše nad visoko krovništvo kao toranj. Taj ulazni trakt dvorca golemog vlastelinstva Hilleprand Prandau pregrađivan je nakon požara g. 1803. za Josipa Ignaca von Prandau sve do njegove smrti (1816). Kod tih se radova spominju osječki graditelj Antun Hartmann i tesari Matija i Pavao

25. AH PB VI 1950. — D. Mladinov-Š. Habunek Moravac, Tri baranjska dvorca, *Vijesti muzealaca i konzervatora* g. XIII, Zagreb 1964, br. 5, 152 i slika; A. E. Brlić zbirka poviestnih nadpisa grada Osieka, Osiek 1943, 10 godišnjica »Murse« p. 52.

26. AH PB VI 1950. — Vidi slike kod V. Radauš, *Spomenici* o.c. br. 207—217. — J. Horvat, *Kultura* o.c.p. 515, g. 1848. Henrich grof Khuen ima 158 želira.

Slika 5. Darda, dvorac; dao ga sagraditi 1913. J. Kazimir Esterhazy

Vagner.²⁷ Pregradnju u doba klasicizma doživio je i barokni biskupski dvorac u Đakovu, koji za biskupa Emerika Rafaja (1816—1830) dobiva pobočni trakt.²⁸ A sijelo najbogatije latifundije bijaše u Vukovaru, gdje je porodica Elz izgradila jednokatni veliki dvorac oko g. 1790, da bude preinačen i proširen tijekom 19. stoljeća. Snažni volumen zgrade (sl. 6), kojoj je središnji dio viši, podnosi konkurenciju velebnog Dunava, prema kojem je — s ostacima parka — orijentirana glav-

27. A. Horvat, Valpovo ELU IV, p. 488. — za majstore vidi Igor Karaman, Valpovačko vlastelinstvo ekonomsko-historijska analiza. Građa za gospodarsku povijest Hrvatske knj. 13, JAZU Zagreb 1962, p. 64—65. — M. Balić, Spomenici kulture Valpovštine I dio, Valpovo 1976, p. 71 sa sl. Vidi i slike kod V. Radauš, Spomenici o.c. br. 58—64. — J. Horvat, Kultura o.c.p. 513 navodi da Gustav baron Hillebrand i baron Prandau imadu g. 1848, 997 13/32 selišta i 241 želira.

28. E. Gašić, Brevis conspectus historicus dioecesium bosniensis-diacovensis et simriensis, Essekinii 1944, p. 84.

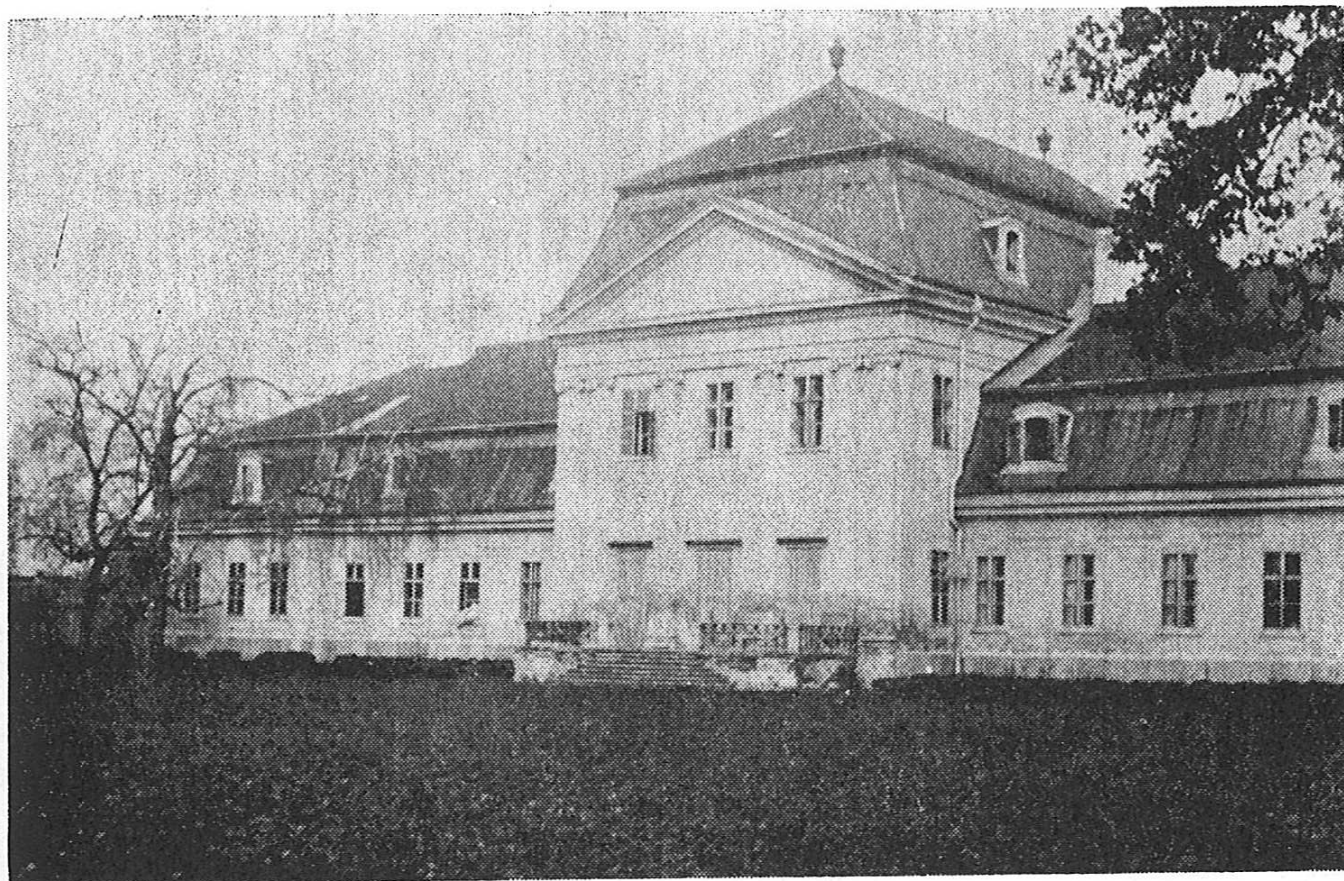

Slika 6. Vukovar, dvorac obitelji Eltz, pregrađivan u 19. st.

na zgrada kompleksa izduljena oblika što se rado primjenjivao u doba klasicizma.²⁹ Izduljen tlocrt ima i jednokatni dvor Kneževo u parku blizu mađarske granice u Baranji. Građen je g. 1818 na habsburškom posjedu s višim središnjim dijelom koji svršava trokutastim zabatom.³⁰ Pačetvorinasti tlocrt ima i omanji kasnobarokno-klasicistički dvor Trenkovo s 9 prozorskih osi, kraj sela Mitrovica u požeškoj kotlini. Jednokatna zgrada s mansardnim krovom ima na glavnome pročelju balkon s klasicističkom ogradom od kovana željeza i zapisano: ANNO 1819 FACTUM. Ispod njega je ulazni trijem s arkadama, a s druge strane rizalit sa zabatom, dok

29. AH PR VI 1949; Spomenici u Hrvatskoj, Zagreb 1956, p. 128 i sl. p. 119. — Vidi slike kod V. Radauš, Spomenici, o.c. br. 12—23 ili kod g. Gamulina, Arhitektura u regiji, Zagreb 1967, p. 200—21 gdje riječ o namjeni dvora. — Na manjim portalima s klasicističkim elementima označene su godine 1811. i 1924. — J. Horvat, Kultura, o.c.p. 513 navodi da 1848. grof Dragutin Elz ima 574 6/8 selišta i 1029 želira, a Karlo grof Elz 717 selišta i 1266 želira.

30. D. Mladinović-Š. Habunek Moravac, Tri baranjska dvorca o.c.p. 152—153 sa sl. — Rukopis na mađarskom jeziku iz g. 1924. od Josephka Peyr-a (kod lovačkog društva Košutnjak, prema prijevodu ing. Augusta Horvata) spominje da posjed iza g. 1798. koristi vojvoda Albert, a po smrti nadvojvoda Karlo.

Slika 7. Retfala, dvorac; dao ga podići S. Pejačević (1796—1801)

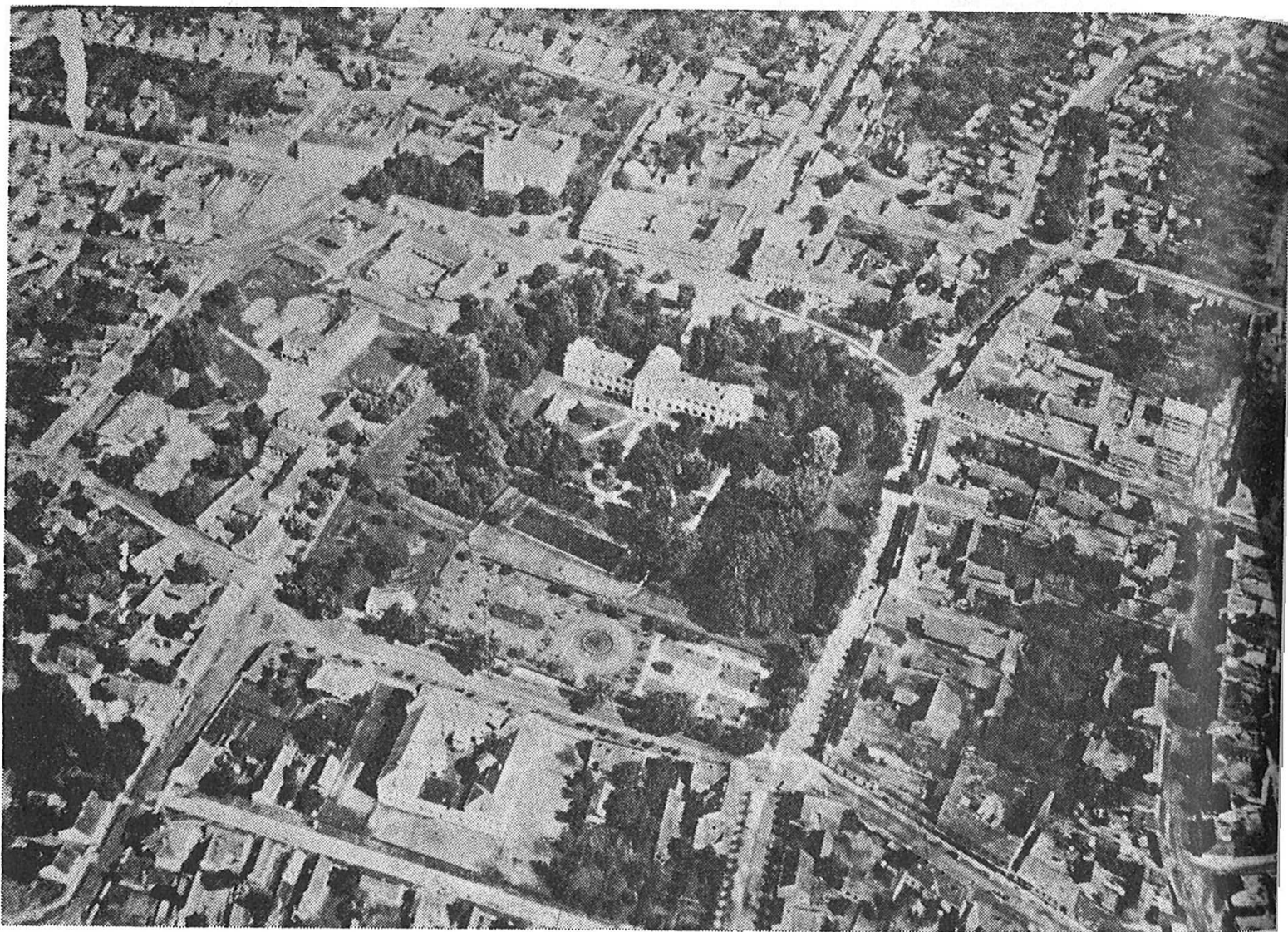
su u parku gospodarske zgrade s konjušnicom.³¹

Očitije se odražava klasicistički stil u dvorcima koje su dali graditi Pejačevići u Retfali, Virovitici i u Našicama. Iako međusobno vrlo raznoliki, zajedničko im je to da im je tlocrt izduljena pačetvorina s tri istaknuta rizalita, od kojih je srednji jako naglašen. U Retfali, koja je sada sastavni dio Osijeka, nastajao je od g. 1796. do g. 1801. prizemni lovački dvor s mansardnim krovom. Središnji znatno izdignuti jednokatni dio ima pilastre koji svršavaju jonskim volutama. Unutar trokutastog zabata, ukrašenog klasicističkim zupcima grb je vlasnika Sigismunda Pejačevića s latinskim kronogramom. U hali dvorca ulazi se s tri ulaza. Na katu je glavna prostorija s oplatom, ukrašena štukaturom. Prostrani kompleks s (opustošenim) parkom zatvara prema cesti reprezentativna ograda sa stupcima izmjenično ukrašenim vazama i plastikama dječaka.³²

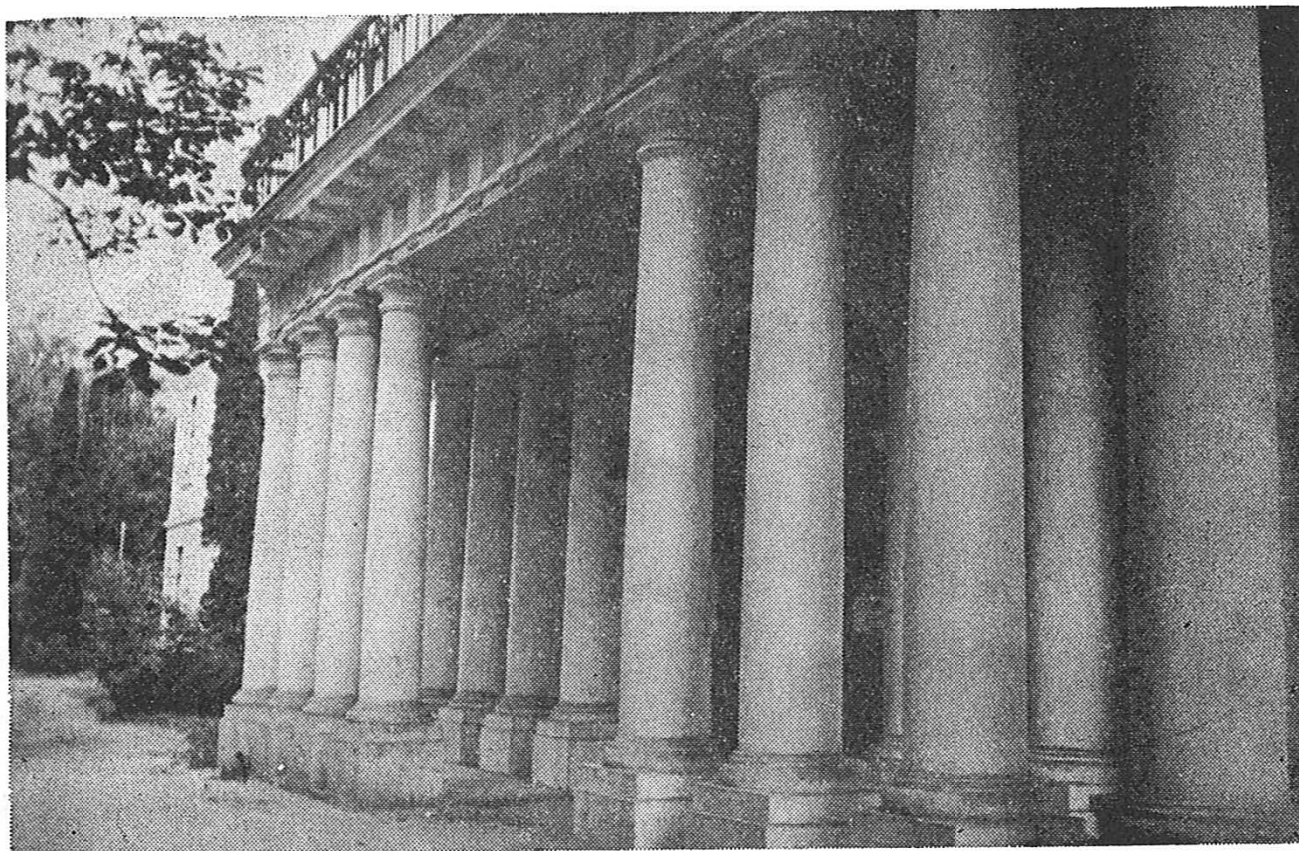
31. AH PB V 1959; A. Horvat, *Trenkovo ELU IV* p. 448. Vidi slike kod V. Radauš, *Spomenici o.c. br. 173—177*.

32. AH PB XII 1947. — A. E. Brlić, *Zbirka o.c.p. 74*, prema kojem natpis glasi: VNIONI PERENNI INNOQVAEQVE VOLVPTATI STIRPIS POSVIT C. SIGISNUNDVS I, što u prevodu nakon sječe parka ironično glasi: U vječnom jedinstvu i čistoj radosti pokoljenju. Za prevod zahvaljujem Miljenku Šamšaloviću, str. savjetniku Historijskog instituta JAZU u Zagrebu. — Katušić, *Kratak pregled o.c.p. 179* — Vidi sl. kod V. Radauš, *Spomenici o.c. br. 55—56*. — J. Horvat, *Kultura o.c.p. 513* navodi ga g. 1848. Petar grof Pejačević ima 36 28/32 selišta i 99 želira. — Napomena: dvor je i sada djelomično pokriven prirodnim škriljcem.

Početakom 19. st. nastaje jedan od najljepših dvoraca Slavonije u starodrevnoj Virovitici na mjestu srednjovjekovnoga grada (sl. 8). Na taj se pothvat dao podmaršal Antun Pejačević. Dvor je od g. 1800—1804 gradio arh. N. Roth kao jednokatnu reprezentativnu građevinu pačetvorinasta, izdužena tlocrta, s mansardnim akcentima na krovu na jače izdignutom središnjem dijelu, kao i na nižim rizalitima na oba boka. Klasicizam se očituje ne samo u tlocrtnoj dispoziciji, nego i u ukrasnim detaljima, među kojima su opuštene girlande, nizovi zubaca, uglate volute i mirne linije profilacija. Nad sjevernim ulazom prema gradskome trgu altanu nosi kolonada od 16 snažnih stupova sl. 9 između kojih ulazimo u vežu s 4 po 4 grupirana stupa što nose svodove, najvišeg dijela dvorca. S južne strane

Slika 8. Virovitica, dvorac u parku usred grada. Dao ga podići A. Pejačević. Gradio ga je arh. N. Roth 1800—1804. Pogled iz zraka

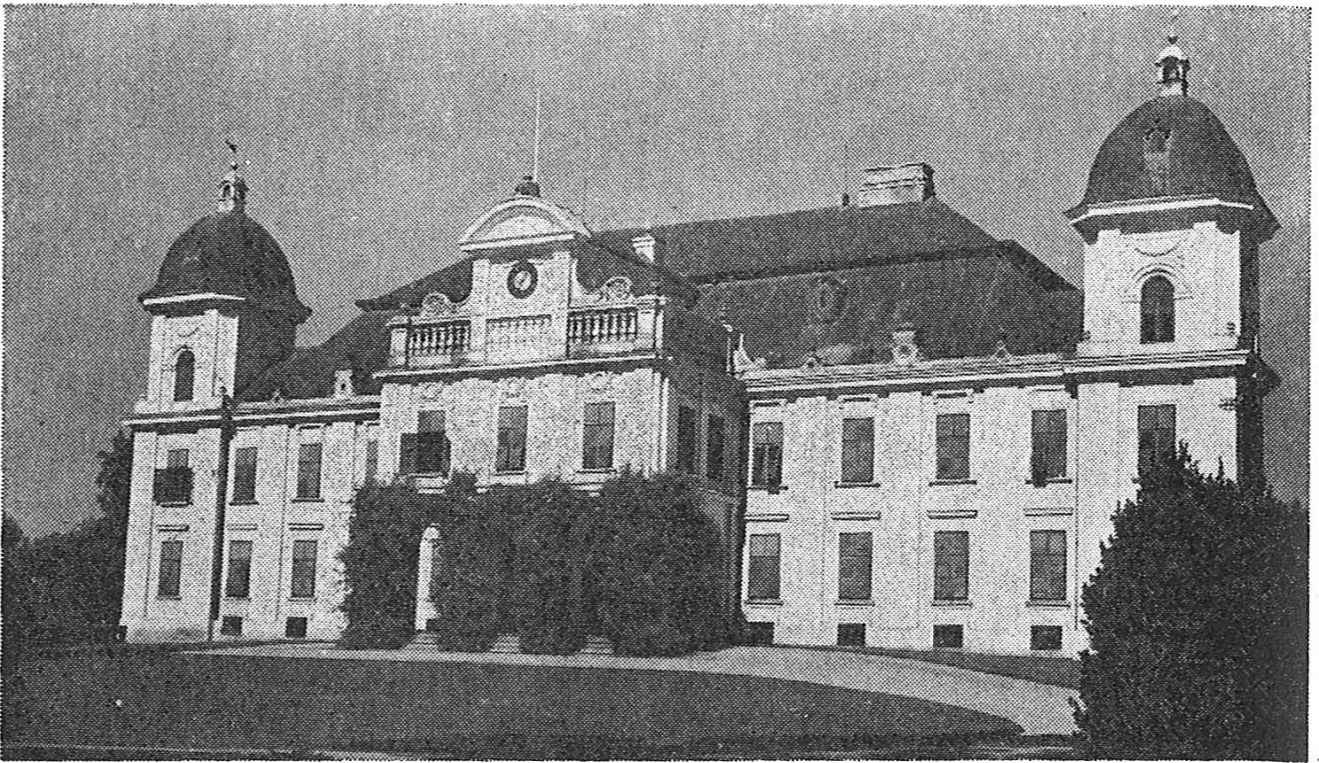

Slika 9. Virovitica, detalj glavnog pročelja dvorca (1800—1804) arh. N. Rotha

prema parku fronta dvora otvorena je arkadama u dva niza između tri rizalita. Kraj klasicističkih osobina na dvoru zapažamo i niz baroknih značajki kao što su npr. na centralnom rizalitu visoki, gore zaobljeni prozori poviše kojih su otvori kružnog oblika, kako je to slično, ali s drukčijom dekoracijom na mađarskome dvorcu nekoć Ebergényi u Vasszécsény-u iz g. 1750., gdje su poviše visokih zaobljenih prozora lukarne.³³

Pejačevići su posjedovali i veliku našičku gospoštiju. U samome mjestu Našice započeo je g. 1811. grof Vinko Pejačević izgradnjom tzv. »starog dvorca« sl. 10, koji se tako nazivlje za razliku od manjeg, lovačkog, prizemnog što je u duhu klasicizma građen na terasi prema parku g. 1909. u izduženom tlocrtu s tri rizalita, a pokriven mansardnim krovovima. Starijem jednokatnom, a prema parku dvospratnom dvorcu prvotno je tlocrt bio pačetvorinast. Ispod znatno istaknutog srednjeg dijela s atrijem ulazi se u unutrašnjost, koja je djelomično ukrašena štukaturama. Dvoru s lijepim stubištem i s visokim mansardnim krovom do dana su g. 1865. dva bočna dvokatna arhitektonska akcenta u obliku četvoro-

33. Po prvi puta stilski determinirano kod A. Horvat, O urbanističkoj jezgri o.c.p. 166—167; A. Horvat, Virovitica, ELU IV, p. 534. — Vidi slike kod V. Radauš, Spomenici br. 92—111. — Za Vasszécsény vidi Genthon István, Magyar ország emlékei 1, Budapest 1959, p. 404, sl. 400. — O A. Pejačeviću, Znameniti i zaslužni Hrvati, Zagreb 1925, p. 210. — J. Horvat, Kultura o.c.p. 513 navodi da 1848. Gjuro Wilhelm knez Lippe u Virovitici ima 673 selišta i 206 želira.

Slika 10. Našice, tzv. »stari dvor« V. Pejačevića iz 1811, s bočnim prigradnjama iz 1865.

ugaonih kula. Arhitektonski ukrasi pretežno su klasicistički.³⁴

Ako se pitamo što je s opremom, treba reći da je inventar tih dvoraca djelomično sačuvan u muzejima i galerijama, među kojim ima ponajviše slika (o kojima će kasnije biti riječ), te namještaja. Birane primjerke čuva Muzej Slavonije u Osijeku od strogih oblika stila Louis XVI do bidermajera. Među tim predmetima postoje kod nas rijetki primjer empir naslonjača napoleonskog tipa.³⁵

Eto, to bi bilo ukratko o najreprezentativnijoj arhitekturi Slavonije i Baranje, koju su u doba prelaza iz baroka u klasicizam i u vrijeme klasicizma dali graditi domaći i udomaćeni feudalci, posjednici bogatih latifundija. Dvorac izdaleka označava ili grupa drveća, ili park, ili do njega vodi aleja drveća. Plemstvo

34. A. Horvat, Našice ELU III, p. 534, gdje je potreban ispravak, jer mali dvorac nije iz doba klasicizma, nego neoklasicistički. Prof. S. Majstorović, Našice kroz 700 godina 1229—1929, Sl. Brod, 1973. na p. 80 kaže se da je »novi dvor« iz g. 1909. sagrađen u stilu dvorca Sanssoci kraj Potsdama. Usporedi Dr. E. Cohn-Wiener, Potsdam mit den Königlichen Schlösser und Garten, Berlin s. a. sl. na p. 60, gdje nalazimo više srodnosti u općem ugođaju, nego sličnosti u arhitekturi. U dvorcu ima lovačkih trofeja (AH PB VIII 1953). — O. Placido Belavić, Našice, povjesničke crtice, Vukovar s. a. p. 38. — U članku D. Pinterović, Povijest Našica, Osječki zbornik IV, Osijek 1954, gdje je tema znalački i sažeto obrađena treba ispraviti na p. 68 što je pomutnjom navedeno da je veliki dvor iz 18. st. — Slike dvoraca vidi kod V. Radauš, Spomenici o.c. br. 65—76. — J. Horvat, Kultura, o.c.p. 513 navodi da je 1848. grof Ferdinand Pejačević imao 203 20/32 selišta i 12 želira. — U publikaciji Umjetnost XVIII stoljeća u Slavoniji, katalog, Osijek 1971. veliki je dvor pod brojem 142 ušao među barokne građevine.

35. Danica Pinterović, Povijest namještaja ilustrirana primjerima Muzeja Slavonije, Osijek 1952, p. 31—44 sa crtežima Jovana Gojkovića.

je osobito zavoljelo engleske parkove slobodnog tipa, u kojima se izmjenjuju aleje, livade i grupacije drveća s raznolikim egzotima. Po Slavoniji ima niz parkova, među kojima je npr. u Osijeku osnovan g. 1811. gradski vrt.³⁶ No naročito se ističu feudalni perivoji uz dvorce i ljepotom i veličinom, kao npr. slikovito oblikovan park u Našicama s autohtonim drvećem hrasta lužnjaka, prostrani park s raznolikim egzotima u Donjem Miholjcu koji ima 62 jutra, kao i veliki park od 27 ha u Valpovu, u kojeg se ulazi klasicističkom kapijom.³⁷

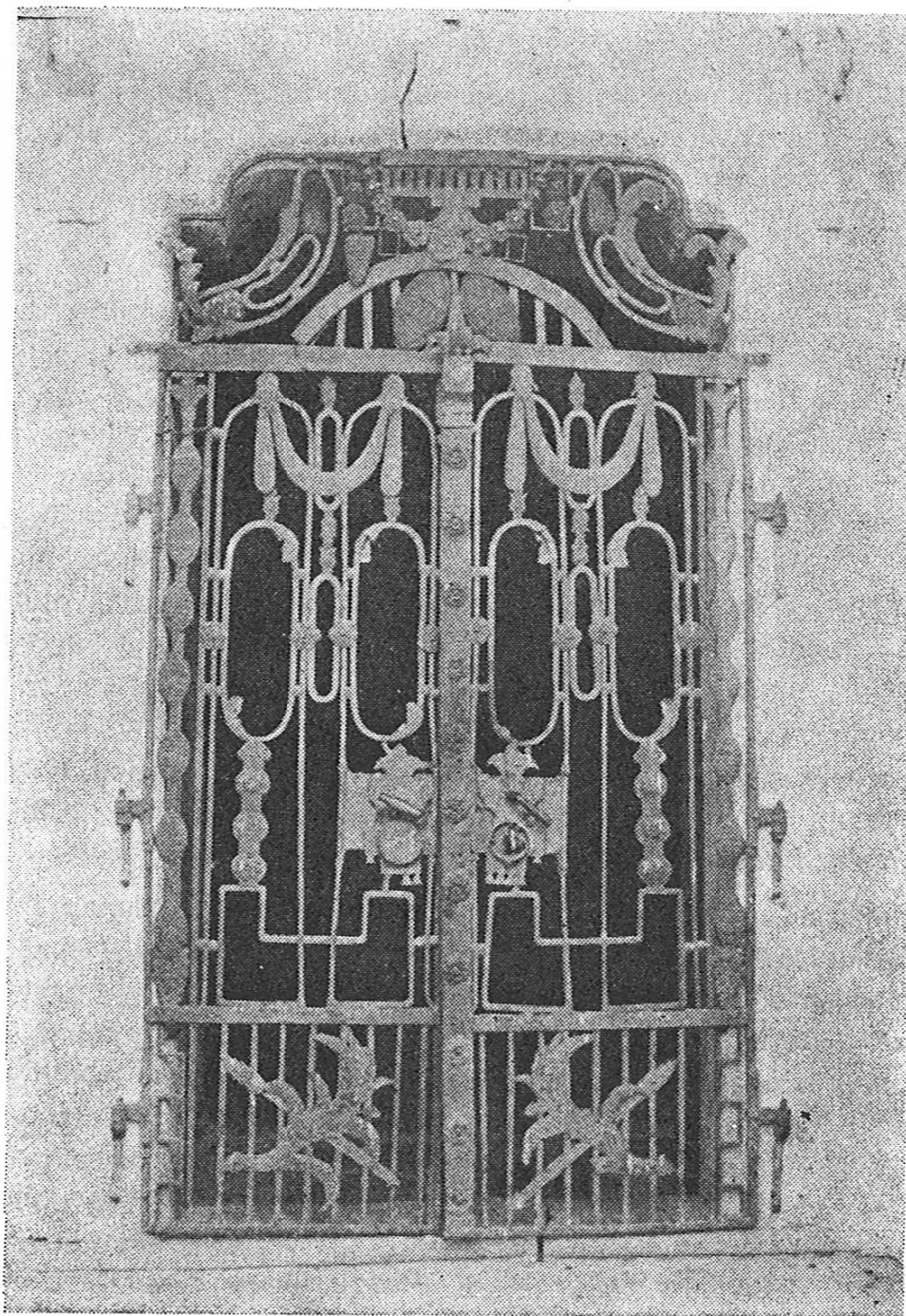
A sada pređimo na prikaz sakralne umjetnosti. I crkvena građevna djelatnost bila je u to vrijeme veoma obimna, što se pokazalo istom kad smo ekipno obišli gotovo sve lokalitete Slavonije u kojima je tada nastajala. No mada je tako, ipak se može reći da svjetovna arhitektura daje glavni biljeg tom vremenu, jer sakralne građevine ne pokazuju jednako tipološko bogatstvo. U to su doba mnoge jednostavnije zidane crkve zamijenile dotadanje drvene. Tako su mnoga naselja uz općinsku zgradu i župni dvor dobila crkvom dominantnu građevinu. Poglavitomjesta na teritoriju bivše Vojne krajine tek tada dobivaju nakon dugotrajne turske vlasti srednjoevropski izgled. Ne samo da su se gradile mnoge nove zgrade, nego su se još uvijek za nove potrebe života adaptirale starije građevine. Navest ću samo nekoliko primjera. Tako u Orljavcu kraj Sl. Požege produljuju trolisnu gotičku, kapelu, u Marjancima kraj Našica crkva s velikim gotičkim portalom dobiva današnji izgled g. 1839., a gotički portal franjevačke crkve u Šaregradu dobiva skladni klasicistički okvir.³⁸

Pregradnjama u doba klasicizma očuvale su se do danas i neke zgrade islamske arhitekture. Tako je npr. u Đakovu džamija Ibrahim — paše kvadratnog tlocrta prigradnjama postala župna crkva Svih svetih pačetvorinaste osnove. Ni po čemu izvana ne naslućujemo da se iza klasicističkog pročelja sa zvonikom krije sačuvana džamija s visokim kubetom. A u Gorjanima kod Đakovo visoka kuća-kula Jaić bega dobila je novu funkciju, o čem govori hrvatski natpis: 1687. KUCHA TURSKA: 1837 BOXIA. A i nekim baroknim građevinama to vrijeme daje nov prilog. Tako npr. u Daruvaru barokna rotunda župne crkve dobiva zvonik, a manastirska barokna crkva u Pakri na ulazu lijepa vrata od kovana željeza s klasi-

36. Ing. Dragutin Kiš, Parkovi u Slavoniji, Priroda 1966, br. 6—7, p. 194—197.

37. Parkove spominje S. Bertović, Botaničko-hortikulturni spomenici, u knjizi Zaštita prirode u Hrvatskoj, Zagreb 1961, p. 149. — Đuro Rauš, Stari parkovi u Slavoniji i Baranji, Split 1977, p. 119 stavlja na prva tri mjesta po estetskoj vrijednosti i starosti 1. Valpovo 2. Donji Miholjac i 3. Našice. Vidi sliku klasicističkog ulaza u Valpovu kod M. Balić, Spomenici o.c. korice knjige straga. — Spominjem još neke prema AH PB: u Dalju, u Kneževu, u Daruvaru s golemom platanom i ginkho biloba (opseg 6,5 m), u Virovitici gdje je stara topola s opsegom od oko 510 cm, te u Trenkovu, gdje je pred dvorcem stablo krasnog habitusa prozvano »Trenkov hrast«. Znatno osiromašeni ili okljaštreni su parkovi uz dvorce u Dardi, Retfali, Nuštru, Kutjevu, Stražemanu i Voćinu (u ova dva posljednja mjesta dvorci su stradali za »zelenog kadra« i kasnije porušeni).

38. Za Orljavac A. Horvat, Između gotike i baroka, umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500 do oko 1700, Zagreb 1975, p. 47; za Marjance o.c.p. 365, sl. 314; AH PB VI 1950: A. Horvat, Marjanci ELU III, p. 409; za Šaregrad AH PB VI 1950; A. Horvat, Šaregrad ELU IV, p. 360.

Slika 11. Pakra, vrata od kovana željeza na ulazu u manastirsku crkvu

cističkim motivima.³⁹ (sl. 11)

No pregrađivanje starih crkava razmjerno je malobrojno prema novosagrađenima, jer u razmjerno kratkom razdoblju od kojih pola vijeka od kraja 18. st. do sredine 19. vijeka bilo je građeno oko dvije stotine crkava za potrebe spome-

39. Za Đakovo: Gj. Szabo, Spomenici turskog doba u Slavoniji, *Novosti* br. 89, Zagreb 1929; S. Bäuerlein, Đakovo, *Hrvatska enciklopedija* V, Zagreb 1945, p. 524; AH PB III 1946; A. Horvat, Đakovo ELU II, p. 406; A. Horvat, *Između gotike i baroka* o.c. p. 96 i sl. 83 s planom. — Za Gorjane Gj. Szabo, *Spomenici turskog doba* o.c.; AH PB VI 1950; A. Horvat, *Između gotike* o.c. p. 92; — za Daruvar Gj. Szabo, *Iz prošlosti Daruvara* o.c. p. 17 sa sl. AH PB III 1949. — Za Pakru A. H. PB V 1949.

nutih četiriju vjeroispovjesti.⁴⁰ Uglavnom su to jednobrodne crkve kasnobarokne koncepcije s pojedinim klasicističkim detaljima. One ponajviše imaju zaobljeno svetište, a zvonik im se diže iz glavnog pročelja. Tako je to npr. i kod crkve u Gornjem Raiću s mirnim nizom pilastara i klasicističkim vazama na glavnom pročelju, koji ukras dobiva kasnije npr. još g. 1830. — crkva u Gor. Bogićevcima.⁴¹

Slika 12. Duboševica u Baranji, portal župne crkve (1794)

40. Klasicističke oznake ima još npr. crkva u Grundincima, građena g. 1852. Za dataciju vidi Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji — cerkev v Jugoslaviji, Zagreb 1975, p. 148.

41. AH PB VII 1960. — Taj tip varira u pojedinostima u nizu crkava kao npr.: u Vrbovi iz 1801, u Štivici iz 1808, u Vrbju iz 1827, u Orubici iz 1932. (AH PB 1958 i 1953).

Opće karakteristike tih crkava već je uočio Lj. Babić.⁴² Na crkvama tog tipa rjeđe nalazimo izraziti klasicizam, kao npr. na portalu iz g. 1794, ukrašenom girlandama u Duboševici sl. 12 na mađarskoj granici u Baranji, ili na crkvi u Feričancima iz 1803. kraj Našica. Neke od njih imaju u unutrašnjosti pjevalište na dva stupa s tri luka, a kad se taj motiv u gornjoj zoni opetuje, sučelice glavnome oltaru nastaje šest lukova kao npr. u Odvorcima, gdje je na zaglavnom kamenu dovratnika označena godina 1821.⁴³ Kod nekih pravoslavnih crkava bočne se strane raščlanjuju dubokim, gore zaobljenim nišama kao u Velikoj Barni, (1844) a pokoja crkva i u to doba dobiva iz temelja građen zvonik pred glavnim pročeljem, kao npr. ona sv. Teodora Tironskog u Lovskoj iz g. 1842.⁴⁴ Međutim, na crkvama građenim s primjesama klasicizma ponajčešće nalazimo tada uobičajene polukružne prozore u obliku raširene lepeze (sl. 13), kako je to npr. i na skladnoj crkvi iz 1846. u Podcrkavju kraj Sl. Broda, za koju Gj. Szabo nalazi pohvalne riječi, mada on inače smatra da je 19. st. umjetnički vrlo slabo.⁴⁵ Poneka crkva ima zaobljeno svetište, ali iste širine kao i lađa tako da je to tlocrtno cjelovit prostor kao npr. u baranjskome Dražu iz g. 1839.⁴⁶ Po koja crkva ima kupolasti svod kao npr. kapela u Ladimirevcima nad svetištem.⁴⁷ A takvo arhitektonsko rješenje nalazimo i kod jednobrodne crkve sv. Stjepana kralja na glavnome trgu Nove Gradiške, za koju također Szabo smatra da je lijepa. Ima zvonik što se izdiže iz glavnog pročelja, uz svetište sakristiju s oratorijem, a u prostranoj unutrašnjosti nižu se jaki pilastri ukrašeni volutama, girlandama i klasičnim zupcima. Zbog obimnog arhitektonskog dekora s višestrukim profilacijama, ta crkva kao carska gradnja Franje I građena od 1811—1828. s velikim poteškoćama, ide među najistaknutije klasicističke sakralne građevine u Slavoniji. Njezino potkrovlje čuva spomen na gigantska stabla slavonskih šuma; naime, hrastove grede krovne konstrukcije debele 25x29 cm, dugačke su u jednom komadu po 19 metara.⁴⁸

42. Lj. Babić, *Umjetnost o.c.* p. 33.

43. Za Duboševicu AH PB VI 1950; za Feričance AH PB X 1958 i AH ELU II, p. 262; za Odvorce AH PB VI 1953.

44. Za V. Barnu AH PB IX 1960; slično nalazimo npr. i na crkvi u Velikim Zdencima, koja je oštećena u posljednjem ratu — AH PB V 1949; za Lovsku AH PB IX 1960. i A. Horvat, O stećcima u Slavoniji, *Bulletin* zavoda za likovne umjetnosti JAZU g. XIII, Zagreb 1965, 1—3, p. 133.

45. Gj. Szabo, *Umjetnost u našim crkvama*, Zagreb 1930, p. 77 sa sl. — AH PB VI 1953. Crkva bijaše oštećena u posljednjem ratu.

46. AH PB VI 1950; godina označena po šemantizmu o.c. p. 157. — Cjelovit prostor ima npr. i hram kalvina u Suzi (AH PB VI 1950), te pravoslavna u Šaregradu iz 1805; Jurman-Karaman-Mladinov D. S evidencionog putovanja u kotaru Vinkovci, *Vijesti Društva muz.-konz. radnika NR Hrvatske*, g. VII, Zagreb 1958, br. 4, p. 106.

47. AH PB X 1958.

48. Gj. Szabo, *Umjetnost o.c.* p. 77; AH PB V 1954; A. Horvat, *Nova Gradiška ELU III*, p. 561. — Na zidu pjevališta je latinski natpis: FRANC. IMPERATOR AUSTRIAE SUO FIDELI POPULO MDCCC XXVIII (=1828) PII SOLATIONIBUS RENOVATA EST HAEC DOMUS DEI MCM (=1900); A. Horvat, *Nova Gradiška*, — najmlađi hrvatski grad ČIP 1. VI 1955, br. 32, p. 2; T. Đurić, *Iz prošlosti novogradiškog kraja Varaždin* 1974, p. 82—84 sa sl.

Slika 13. Podcrkavje, župna crkva (1846)

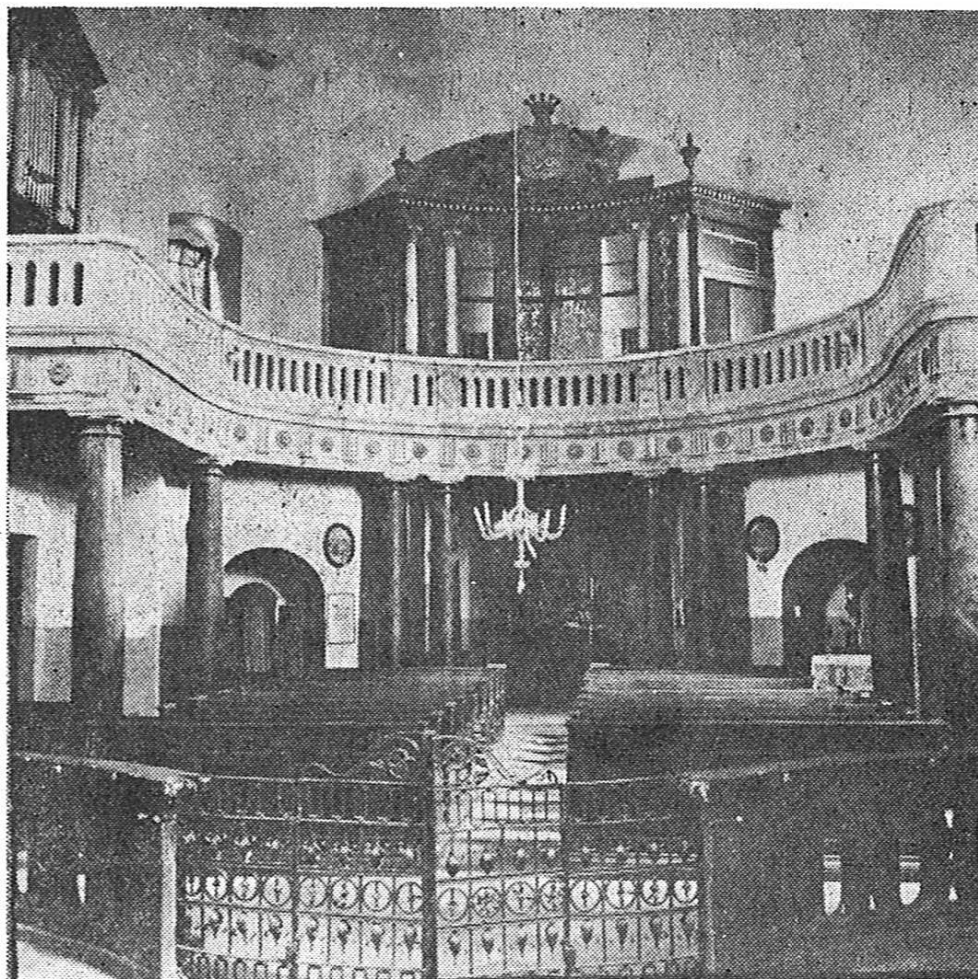
Još navodim podataka da je zagrebački graditelj Bartol Šelbinger g. 1817. načinio planove za katedralu u Đakovu. Bila je zamišljena kao tektonska vari-

Slika 14. Suhopolje, župna crkva sv. Terezije (1807—1814), pogled na glavno pročelje

janta baroknog klasicizma s oba tornja, ali nije bila izvedena.^{48a}

Sve dosad spomenute crkve sadrže još na različite načine elemente baroknog stila. A od onih rijetkih koje su kod nas nastale u čistom stilu zrelog klasicizma najuglednije mjesto ima — ne samo u Slavoniji, ili u Hrvatskoj, nego i unutar Jugoslavije župna crkva sv. Terezije u Suhopolju kraj Virovitice (sl. 14). Za razliku od dosad navedenih longitudinalnih građevina, ona je zasnovana kao arhitektura centralnog tipa. Uz središnji prostor lađe kružnog tlocrta nadsvedenog kupolom, četvorougono je svetište; na bokovima lađe dva su zvonika u

Slika 15. Suhopolje, župna crkva sv. Terezije (1807—1814), unutrašnjost, pogled prema pjevalištu

48^a. a) o tom: M. Cepelić, *Stalna crkva u Đakovu*, Spomen-knjiga iz Bosne, Zagreb 1901. g., p. 198, gdje se navodi Helbinger mjesto Felbinger; ing. S. Szavits, *Felbinger Bartolomej, Znameniti i zaslužni Hrvati*, Zagreb 1925, p. 77; Draginja Jurman Karaman, *Zagrebački arhitekt Bartol Felbinger, Zagrebačka panorama*, Zagreb 1961, br. 3, p. 83; Ljelja Dobronić, *Bartol Felbinger i zagrebački graditelji njegova doba*, Zagreb 1971, p. 11, 79—80, sa slikama; stilska determinacija Đ. Cvitanović, *Bartol Felbinger i mogućnost njegova utjecaja na postbaroknu sakralnu arhitekturu Banije*, Radovi Arhiva JAZU sv. II, Zagreb 1973. p. 153.

gornjoj zoni cilindrična oblika, natkrivena kupolastim kapama. Pred glavnim je pročeljem portik u obliku antičkog hrama, u kojem 4 jaka stupa nose trokutasti zabat. U unutrašnjosti 8 stupova nosi pjevalište ukrašeno na ogradi triglifima, metopama i rozetama (sl. 15). Crkvu sudali podići Jankovići (1807—1814); sahranjeni su u kriпти. Vrijednost tome objektu podiže i njegov sačuvan inventar, koji s arhitekturom sačinjava cjelinu.⁴⁹ Od crkava koje predstavljaju klasicistički ansambl spominjem iz Slavonije uz Suhopolje npr. još Podgorači, Tovarnik.

Nakon ovog sažetog obrisa o brojnoj klasicističkoj arhitekturi Slavonije prelazim na kratke prikaze crkvenog inventara po pojedinim vrstama spomenika. Njime crkveni prostori nisu više zasićeni kao u doba baroka ni onda kad su opremljeni predmetima u duhu baroknog klasicizma. Unutrašnjost crkve u Suhopolju odiše elegantno odmjerenim duhom klasicizma, čemu mnogo pridonosi njezin glavni oltar tipa tabernakul s velikom palom u pozadini, te s idealizirano lijepim adorantima velikih krila štono su poklekli na postrance smještenim uglatim volutama sl. 16. U skladu s oltarom je i 6 velikih drvenih svijećnjaka (vis. 83 cm). Svetište zatvaraju vratašca od kovana željeza s geometrijskim motivima (sl. 15). Spomenuti tip oltara s adorantima voli to doba, pa ga nalazimo npr. u kapeli sv. Terezije u Novoj Gradiški, ili u Podgoraču. Od oltara tektonskog tipa spominjem onog drvenog u Dražu, koji je vjerojatno uklonjen prilikom restauracije iz katedrale u Pečuhu, oltar s kaneliranim stupovima u Orahovici, ili plošne retable (o. 1846) s klasicističkim ornamentima u Podcrkavju.⁵⁰

Uz oltare, u opremi crkve vidno mjesto tada još zauzimlju propovjedaonice. Pažnju su im posvećivali napose kalvini. Govornica u Lugu ukrašena je motivom Luja XVI, a u Retfali (1823) živo oslikana pučkim ornamentima, s kapom na kojoj je jedino biće u tom prostoru — pelikan. One u katoličkim crkvama ukrašene su raznim klasicističkim ukrasima, kao npr. u Bilju, u Kaptolu, ili Mojsijevim dekalogom na baldahinu kao npr. u župnoj crkvi Nove Gradiške. Neke pak imaju slike četiriju Evanđelista kao npr. u Gornjim Bogićevcima, ili u Odvorcima.⁵¹ Zasebno mjesto ima propovjedaonica u Suhopolju u obliku pećine na kojoj su: gušter, zmija, grančice, kip sv. Petra — koje je simbol ta stijena — te atribut

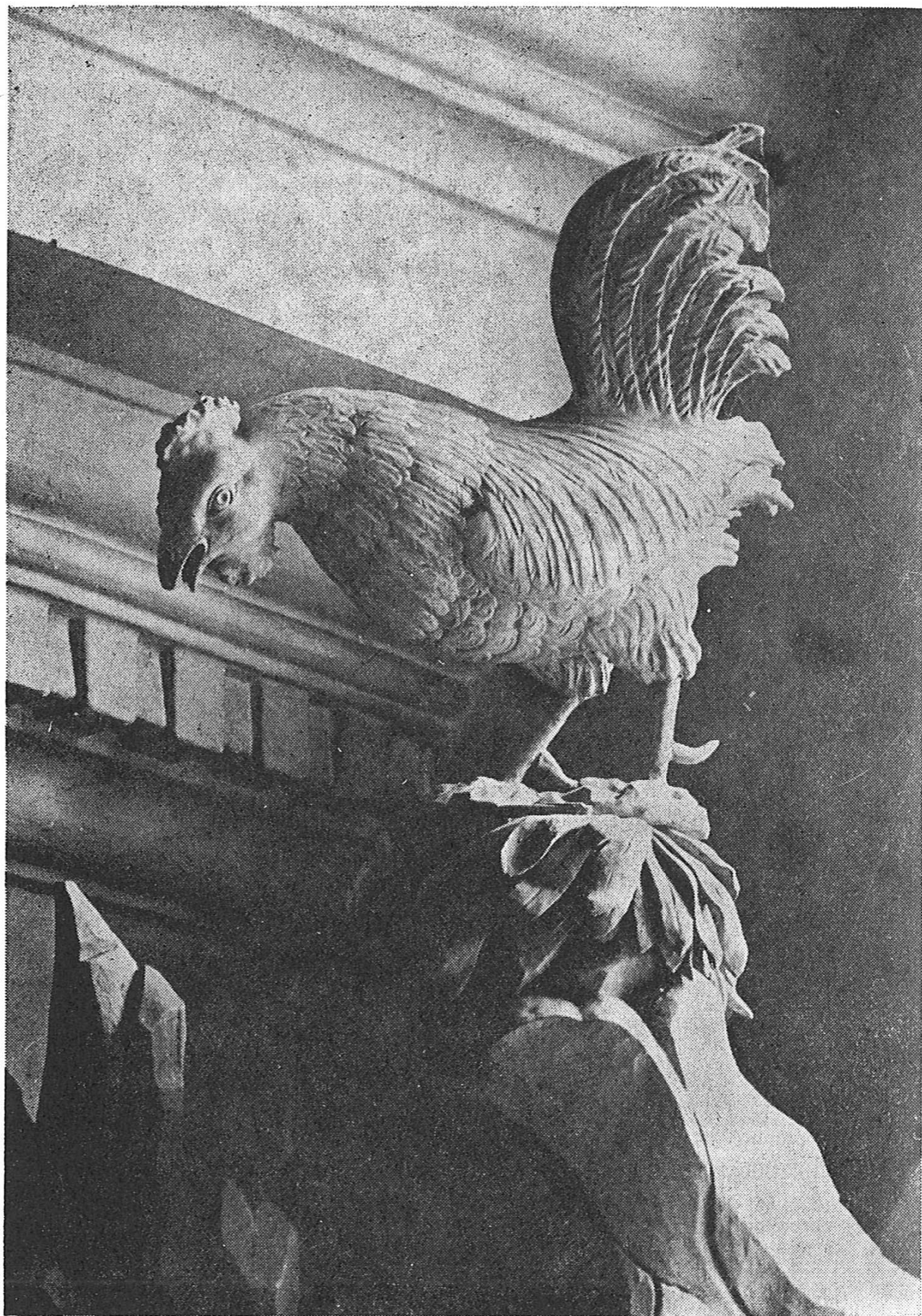
49. AH PB V 1957; A. Horvat Suhopolje ELU IV, p. 344 i ELU III, p. 186 sa sl. Vidi slike kod V. Radauš, Spomenici o.c. p. 78—88. — Crkva bijaše građena za župnika Horvata, koji je ovdje župnikovao 59 godina. U župnom uredu vidi na staroj fotografiji da je crkva bila pokrta bakrenim limom, a na kupoli šindrom.

50. Za Suhopolje AH PB VI 1957; za N. Gradišku AH PB V 1954; za Podgorač AH PB X 1958; za Draž AH PB VI 1950 i A. Horvat, Pregled spomenika kulture u Baranji, Urbanizam i arhitektura, Zagreb 1951, br. 5—8, p. 92; za Orahovicu AH PB X 1958 i A. Horvat, Orahovica ELU III, p. 597; za Podcrkavje AH PB VI 1953. — Od zidanih oltara spominjem onaj u Odvorcima 1821. (AH PB VI 1953), od onih iz umjetnog kamena oltar u Starim Mikanovcima o. 1810. (AH PB VI 1950), te u Daruvaru, a taj glavni oltar je tektonskog tipa i — što je rijetkost — signiran: 1858 C. Vanni (PB IX 1960). Među rijetkim imenima spominje se marmorizator gl. oltara u Tovarniku iz 1804, Franciscus Zahn marmorizator Budensis (Jurman Karaman-Mladinov PUT BILJ.).

51. Za Retfalu XII 1947, za Lug VI 1950, za Bilje VI 1950, za Kaptol V 1959, za Novu Gradišku V 1954, za Gor. Bogićevce VI 1960, za Odvorce VI 1953 — sve AH PB.

Slika 16. Suhopolje, kip anđela na glavnom oltaru župne crkve sv. Terezije
(poč. 19. st.)

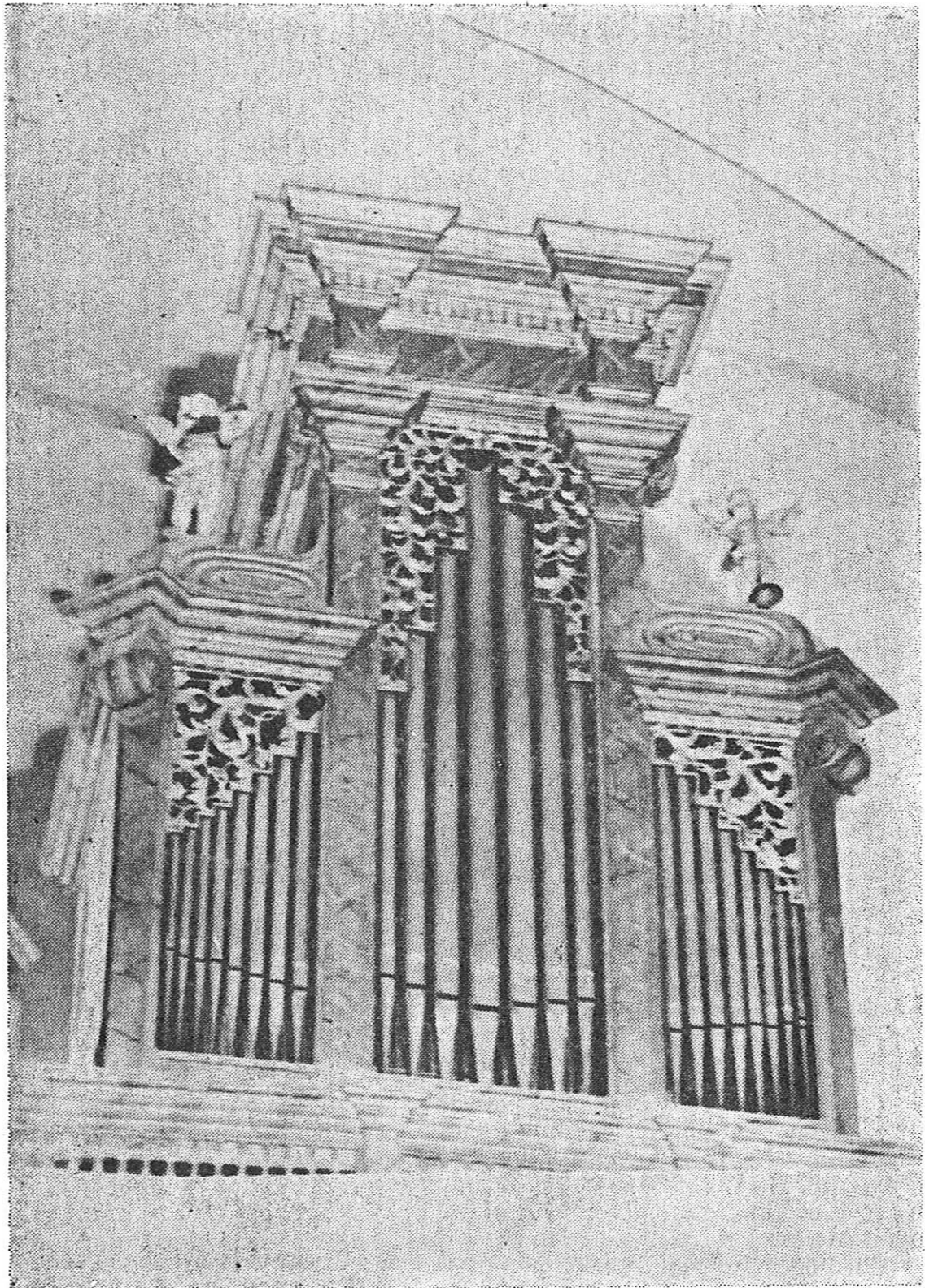

Slika 17. Suhopolje, pijetao, atribut sv. Petra na vrhu pećinaste propovjedaonice u župnoj crkvi (poč. 19. st.)

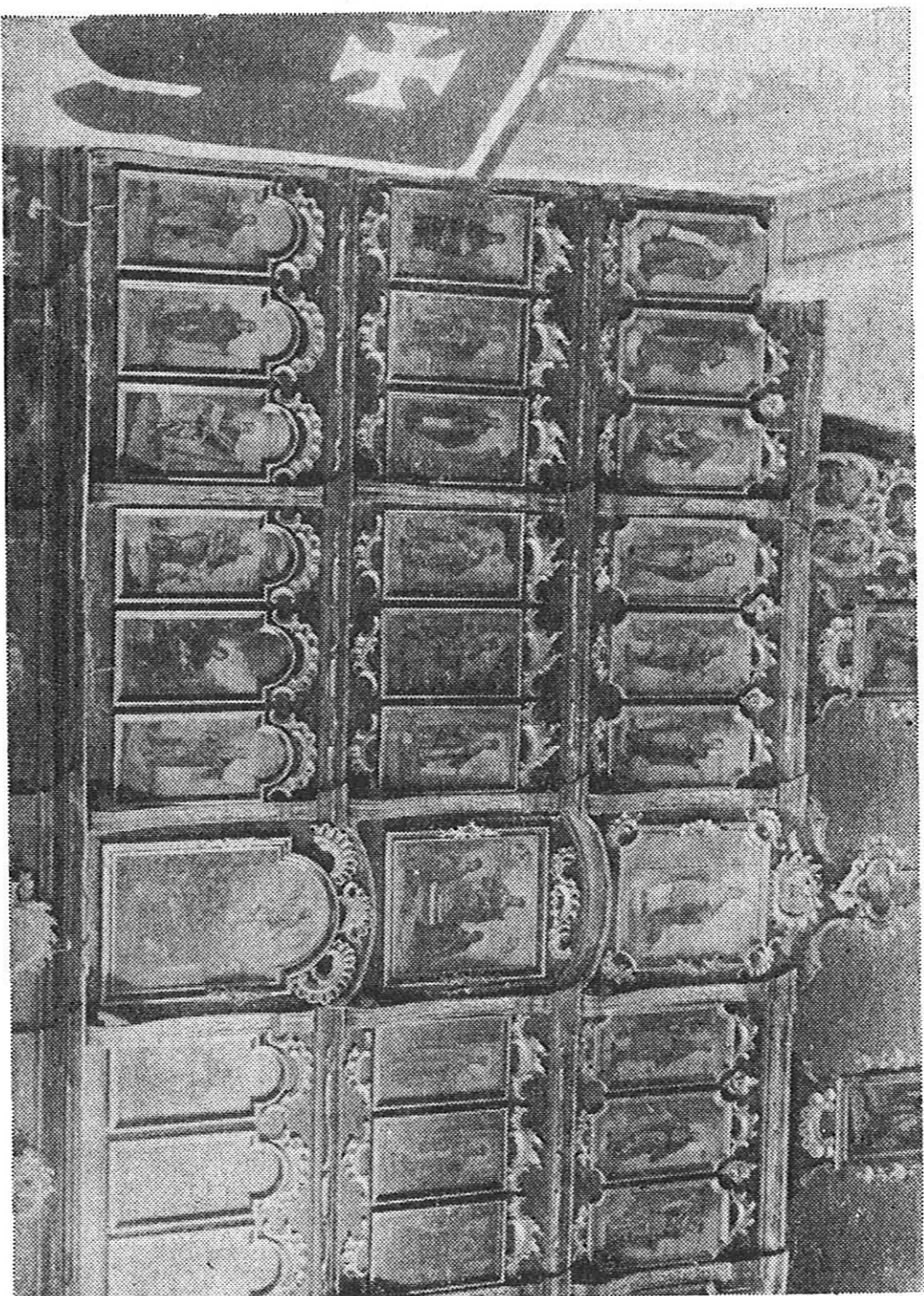
sv. Petra pijevac na vrhu⁵² sl. 17. Zasad za rijetko koje djelo od navedenih znademo tko ih je načinio no za neke orgulje se znade tko ih je radio. U osječkom kraju djeluje orguljar Ivan Fischer iz Apatina, koji npr. g. 1830. gradi orgulje za osječku župnu crkvu u Tvrdi, a pozitiv (o. 1830) za župnu crkvu u Sarvašu.⁵³ Lijepe klasicističke orgulje zapazila sam u Drenju, selu sjeverozapadno od Đakova, za koje se pretpostavlja da su od majstora Franza Fochta iz Pečuha (o. 1840—50).⁵⁴ No među najreprezentativnije orgulje u stilu o kojem je ovdje riječ, ne samo u Slavoniji, nego u cijeloj Hrvatskoj idu one kod franjevacu u Slavonskome Brodu (sl. 18). Velike kasnobarokno-klasicističke orgulje imaju tri prospekta u ogradi pjevališta s tri skupine svirala i dva tornja, ukrašena motivom zubaca. Instrument ima dva manuala s crnim velikim i bijelim malim tipkama. Tri anđelka od drva, jedan bublar i dva trubljača, muziciraju na prospektu kako to bijaše uobičajeno u doba baroka. To djelo orguljara Ignacija Lehmera iz g. 1836—1838. smješteno je u kućište stolara fra Wagnera.⁵⁵

I u ostalom crkvenom namještaju nađe se vrsnih stolarskih radova kao što su npr. ispovjedaonice u Kuzmici marmorizirane crveno-bijelo-plavo-zelene, a ukrašene zupcima, lovorovim lišćem i rozetama,⁵⁶ ili klupe s rokoko i klasicističkim motivima u Novoj Kapeli ili u župnoj crkvi Kobas.⁵⁷ Klasicistički inventar, kao što su pevnice, tronovi, klupe, ulazi i u mnoge pravoslavne crkve,⁵⁸ no u njima su s umjetničkog stanovišta najvredniji ikonostasi. U Velikim Bastajima kraj Daruvara visok je ikonostas ukrašen, doduše, još rokoko rezbarijama, ali ikone su mu slikane stilski napredno s obzirom na vrijeme kad je nastao (sl. 19). Iz dugog zapisa doznajemo da ga je slikao »ikonopisac Mojsije Subotić iz Syrmii mj. oktobra 1785«. Smatra se da je on učio u Beču. S njim započinje niz slikara školovanih na umjetničkim akademijama, pa njihove slike nemaju veze s tradicionalnim slikarstvom,

-
52. Na propovjedaonici je zapis: Renovirt I. Krops maler Vöröcze 1888 26 VII, no ispod tog premaza viri ranija polihromacija. (Prema zapisu prof. Zdenke Munk).
53. Podaci prema istraživanjima prof. Ladislava Šabana u sklopu akcije Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu (g. 1973), po kojima je tada pripisao Fischeru i orgulje s dva manuala i lijepim kućištem u Valpovu (1805), u Petrijevcima (1807), u Bilju i pozitive u Antinu i Čakovcima.
54. AH PB X 1958, kad mi je saopćio župnik dr F. Didović da je ove orgulje biskup Josip Juraj Strossmayer nabavio iz pečuhške katedrale. — Atribuiranje je prema prof. L. Šabanu (1973), koji nalazi da su s njima srodne orgulje u Viljevu u Feričancima, Rakitovici i u Vinkovcima (o. 1850). Likovnu deskripciju kod te akcije dao je prof. Ferdinand Meder.
55. AH PB VIII 1966; Atribuciju zahvaljujem prof. L. Šabanu, i on drži da je Lehner radio i orgulje u Iloku, koje su prekrivene lažnim prospektom H. Bolla i da je od orguljara onaj lijepi dio orgulja koji je u ogradi pjevališta franjevačke crkve u Vukovaru (1821).
56. AH PB V 1959; lijepe su i u Valpovu (VI 1950) i u franjevačkoj crkvi u Osijeku (XII 1947) prema AH PB.
57. Za N. Kapelu AH PB V 1959, za Kobaš AH PB VI 1953, gdje je među ostalim i sakristijski ormar (0.1800) s okovima.
58. Ima ga sačuvanog in situ npr. u Vinkovcima (0.1811), u Šarenggradu (0.1854), u Tovarniku iz I. pol. 19. st. Vidi Jurman-Karaman-Mladinov, S evidencionog putovanja o.c.p. 106—107, a za Dardu fototeka Republ. zavoda u Zagrebu.

Slika 18. Slavonski Brod, orgulje u franjevačkoj crkvi, djelo orguljara Ignacija Lehnera i stolara fra Wagnera (1836—1838)

Slika 19. Veliki Bastaji, ikonostas u parohijskoj crkvi s ikonama Mojsija Subotića
(1785)

jer slijede opće umjetničke tokove svog vremena.⁵⁹ Od ostalih ikonostasa ovdje izdvajam onog omanjeg u patrijaršijskome dvoru u Dalju koji ima kvalitetno rezbaren, djelomično klasicistički dekor sl. 20. Od ostalih crkvenih umjetnika Srba u Slavoniji treba spomenuti djelo uglednog slikara Todora Ilića Češljara, koji kod njih djeluje, a koji je po narudžbi pakračkog episkopa naslikao g. 1795. Mučenje sv. Varvare načinom koji je na granici klasicizma.⁶⁰

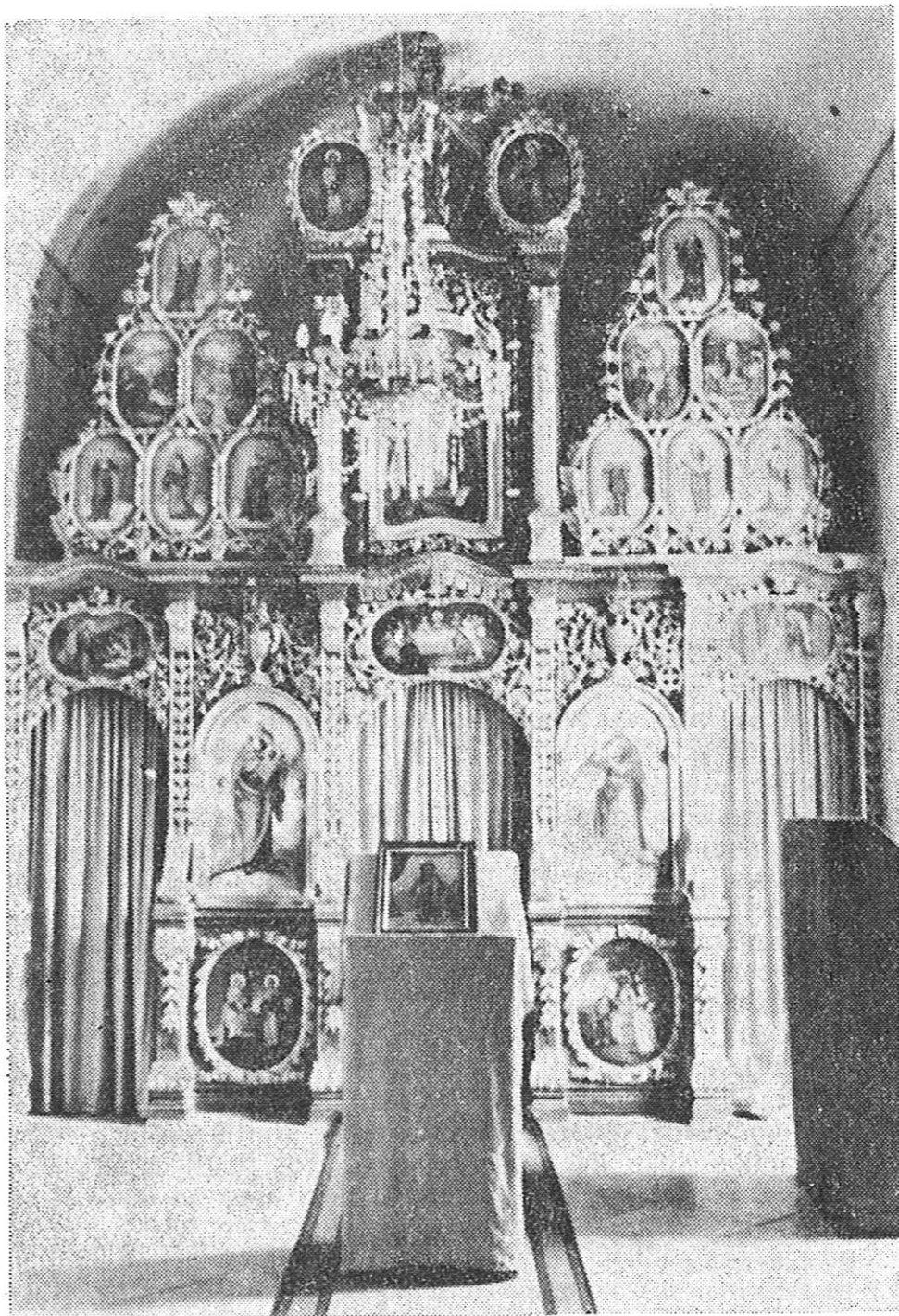
Da vidimo kako je s ostalim slikarstvom klasicističkog doba u Slavoniji. I rijetko ostvareno zidno slikarstvo kao i oltarne pale po katoličkim crkvama općenito još nose obilježja kasnog baroka. Tako je npr. unutrašnjost male kapele u Češnjakovcima kraj požeškog Kaptola oslikana u duhu baroknog iluzionizma, popraćenog novim elementima ukrasa kao što su girlande i rozete. Pišući o 19. stoljeću Lj. Babić je dao opći sud o oltarskim slikama koje da u to vrijeme ne dostižu umjetničku razinu.⁶¹ Mnogo ih uistinu ima takvih, ali se nakon izvršene evidencije pokazalo i to da se čak i po crkvama malih sela može naići na dosta kvalitetnih slika 19. stoljeća, pa i iz razdoblja klasicizma napose na području biskupije mecene Strossmayera.⁶² Neke slike signirane su imenima majstora ko-

59. AH PB IX 1960; A. Horvat, V. Bastaji, ELU IV p. 505; Vera Borčić, Slikarstvo XVIII stoljeća u pravoslavnim crkvama u katalogu Umjetnost XVIII st. u Slavoniji o.c.p. 22—23. U Šematizmu pravoslavno-srpske eparhije pakračke iz g. 1898. navodi se god. 1805. Za ostale ikonopisce znade se npr. da je u Tovarniku slikao ikonostas 1835. Petar Čortanović, u Trpnji možda Jezdimirović, u Šaregradu natpis spominje 1854—55 Bogdana Dukića živopisca tovarniškog i njegovog pomoćnika Hristopula Grekosa iz Olimpije. Vidi Jurman-Karaman-Mladinov, o.c.p. 106—106. — Šematizam, o.c. spominje da su ikonostas u Marincima slikali Nedeljković i Lončarević iz Sombora 1834, a sam Lončarević slikao je g. 1838 u Donjem Raiću (crkva propala u posljednjem ratu). (Napominjem da sam u crkvi sv. Terezije u Novoj Gradiški naišao na sliku sv. Antuna Padovanskog u tamnom koloritu, signiranu: Pi:Elias Loncsarich AH PB V 1954).

60. za Dalj AH PB VI 1950. — O Češnjaru V. Borčić, Slikarstvo o.c.p. 73 sl. 59.

61. A. Horvat, Češnjakovci ELU I p. 728; AH PB V 1959; Lj. Babić, Umjetnost o.c.p. 36.

62. Evo nekoliko primjera: u Andrijevcima slika Smrt sv. Ivana Krstitelj (AH PB VI 1953), u Lacićima velika slika sv. Karla Boromejskog u hladnoj sivo-plavo-smeđoj skali boja s crvenim akcentom plašta (AH PB X 1958), u Podgoraču pala glavnog oltara; (AH PB X 1958), u Odrovcima 3 slike u tamnom koloritu, blize nazarencima-Immaculata, sv. Josip i Uzašašće Kristovo (AH PB VI 1953), u Trnavi 3 slike blize nazar. akademizmu sv. Helene, sv. Josipa i sv. Tri kralja, signirane godinom 1847 (AH PB V 1959), Sl. Požega u kapeli sv. Elizabete na groblju slika te svetice u prigušenim bojama klasic. bijelom okviru sa zelenim rozetama i lišćem (AH PB X 1958). — Navodim i neke slike manje kvalitete koje su datirane da mogu poslužiti u dataciji drugih kao npr. u Sladojevcima slika sv. Marije iz 1836 (AH PB V 1957), u Osijeku kon franjevacica slika sv. Margarete iz g. 1838 (AH PB VI 1950), u Novoj Gradiški u župnoj crkvi slika S: Maria Radna (u Rumunjskoj?), dar Marije Wizach iz 1838.

Slika 20. Dalj, ikonostas u patrijaršijskome ljetnikovcu

ji nisu u literaturi poznati, ili se malo za njih znade.⁶³ U Grižićima kod Sl. Broda uočila sam tako npr. sliku sv. Mihovila u prigušenim tonovima, signiranu domaćim meštrom: Mahler Johan Nep. Debeljakovich 1828.⁶⁴ No od onih crkvenih slika koje svojom kvalitetom odskaču, izdvajam ovdje dvije. Suhopolje ima palu sv. Terezije glavnoga oltara župne crkve u tamnom koloritu, signiranu Jos. Car. Schöfftt pinxit Pestini 1814, a župna crkva u Novoj Gradiški golemu palu sv. Stjepana kralja od čuvenog austrijskog nazarenca Leopolda Kupelwiesera, koji predstavlja sponu od klasicizma k romantizmu. Toliko ovdje sasvim kratko o crkvenim slikama.⁶⁵

A slike svjetovnog sadržaja? Ono što sam kazala za svjetovnu arhitekturu, to vrijedi i za profano slikarstvo, a to je da iza najboljih ostvarenja stoji uglavnom plemstvo visokog položaja, koje je shvatilo i usvojilo aristokratski klasicizam. Iz općih prilika o likovnoj umjetnosti, koje je iznio K. Firinger vidi se, kako se u Osijeku, gdje oko g. 1800. uči u crtačkoj školi učitelj Antun Münzberger stvarala osnova za vlastito kulturno izražavanje.⁶⁶ Te su škole podizale likovnu kulturu, pa u Osijeku početkom 19. stoljeća ima niz slikara, ali njihovim se imenima zasad rijetko može pripisati koje određeno djelo. No upravo ovi mali slikari važni su za umjetnost tog vremena — jer naših velikih imena tada i nema — bu-

63. Npr. u Bučju kod Sl. Požege slika M. Magdalene signirana Seidel (AH PB VI 1953), koji je signirao i sliku sv. Rokan a limu u Krivaju: V. Seidel Maler 1864. (AH PB V 1961), a u Bebrini sv. Antuna Pustinjaka sa životinjama Seidel (AH PB VI 1953). — U Čajkovcima je sliku Marijin susret s Elizabetom signirao Zieringer (fototeka Republ. zavoda Zagreb).—

No najviše je zapaženo akademski slikanih slika od Moravljana koji se potpisuje Ignac Berger Neutischein Mähren: u Bučju kod Požege Preobraženje (AH PB VI 1953), u Gaju velika pala sv. Jurja (AH PB IX 1960), u Kaniži kod Sl. Broda sv. Grgur (AH PB VI 1953), u Lipovljanima 1 slika (AH PB VI 1960), u Lužanima sv. Tri kralja u hladnom koloritu, sa zapisom »Manda Vračić iz zavita« (AH PB VI 1953), u Novoj Kapeli Svi Sveti (po B. Lučiću AH PB V 1959), u Srednjem Lipovcu sv. Luka (AH PB V 1959), u Starom Petrovom Selu u župnom uredu sv. Ana (AH PB VI 1960), u Velikoj sv. Valent (AH PB V 1959), u Vrbju u župnom uredu sv. Andrija (oštećeno, AH PB VI 1960), u Vrbovi sv. Ana s Marijom i slika Svi Sveti (Š. Habunek 1955). Na tog slikara upozorio je K. Dočkal, Diecezanski muzej I, Zagreb 1940 p. 49 koji navodi 3 njegove slike iz Gornjih Bogićevaca: Silazak Duha svetog, Mariju kraljicu neba i sv. Katarinu (o. 1830), a iz Čaglića sliku sv. Šimuna i Jude (o. 1840) p. 27. Dočkal je Bergera ocjenio da je solidan crkveni slikar ako mu djela i nisu od visoke umjetničke vrijednosti. Vidi o njem i Nada Šimunić, Berger Ignacije ELU I p. 344.

64. Taj dosad nepoznati naš slikar rođen je 1795, što proizlazi iz natpisa na oštećenoj slici sv. Vida u Bebrini, slikanoj neinventivno na limu, gdje piše: 1860 Prosinca 3-eg dovrši ovu Priliku S. Vida slikar Ivo Nepo: Debeljakovitz iz Broda u svojoj Starosti 65 godina (AH PB VI 1953).

65. Za Suhopolje AH PB V 1957; za Novu Gradišku AH PB V 1954; o Kupelwieseru K. Dočkal, Diecezanski muzej o.c.p. 47 i 79 i M. Peić, Kupelwieser Leopold ELU III p. 264. — Kodn jega je u Beču učio osječki slikar Franjo Pfalz, od kojeg su pale u Petrijevcima (1859) u Gundincima 3 (1854) i u Babinoj Gredi. O tom Oton Švajcer, Slikar Franjo Pfalz, Radovi Instituta za povijest umjetnosti sveučilišta u Zagrebu god. 1. br. 1/2, Zagreb 1972 p. 58 i 62.

66. K. Firinger, Likovna umjetnost u Osijeku u XVIII. i početkom XIX.stoljeća, Tkalčićev zbornik I Zagreb 1955 p. 133—146. On je prvi učitelj u ustanovi Schola graphidis ili Zeichnungs Schule.

dući da su oni bili nosioci likovne produkcije u nas kako je na to ukazala i izložba »Slikarstvo XIX stoljeća u Hrvatskoj« u Zagrebu g. 1961.⁶⁷ Kako u umjetnosti neke zemlje nemaju udio samo majstori koji djela ostvaruju, nego i njihovi naručitelji, pogled na slikarstvo tog vremena bitno dopunjuju portreti feudalaca. Ta najkvalitetnija djela svjetovnog slikarstva nisu bila uvrštena u spomenutu izložbu, no nekolicinu ih je obradilo značajko pero Otona Švajcera određivši im autore. U fundusu Galerije likovnih umjetnosti u Osijeku ima vrlo kvalitetnih portreta iz kojih ćemo ovdje izlučiti tri. Portret Marije Eleonore Pejačević Erdödy iz Našica slikan je g. 1789. U naravnoj veličini ona stoji još u lepršavoj odjeći rokoko vremena, ali konstrukcija arhitekture unosi već ugođaj mirnoće svojstvene klasicistima. Taj portret slikan bestrasnom skalom boja sivo-bijelo-svjetlo modro sa zelenkasto smeđim zaledem zrelo je djelo dvorskog slikara Johanna Georga Weickerta, učenika Martina van Meytensa, ljubimca slikara Marije Terezije.⁶⁸ No na portretu Ane Marije Elizabete Hillebrand Prandau rođene Pejačević iz Valpova prevladao je već klasicistički duh (sl. 21). Reprezentativni portret Ane, stojeće u gotovo prozirnoj chemise haljini s frizurou à la greque do poprsja muža Josipa Ignaca Prandaua, slikao je g. 1809. u trozvuku bijelo-zeleno-crveno vrlo cijenjeni bečki portretist Anton Zitterer.⁶⁹ Izrazito klasicistički grupni portret obitelji Pejačević na odmoru u parku najveća je slika galerije (285x398 cm). Nju je u suzdržanom koloritu sa zelenim krajolikom naslikao g. 1811. Friedrich Johann Gottlieb, signiran kao Franz Lieder, rodom iz Potsdama (1780.), učenik slavnog Davida. Djelovao je u Budimpešti i u Beču, gdje je za Bečkog kongresa portretirao niz poznatih ličnosti. Efektna mu je vanjska reprezentacija s pomodnom odjećom, a manje je zabavljen karakterizacijom likova.⁷⁰

Bolji građanski portret jednostavan i nepretenciozan, koji se rascvao kasnije u bidermajeru, u vrijeme oko g. 1800. i početkom 19. stoljeća uglavnom kod nas

67. U katalogu pod tim naslovom o tom B. Kelemen p. 10; R. Putar u tom katalogu donosi tabelu Slavonije s imenima slikara, koja je popratni dio uz njegov tekst o Slavoniji. Katalog donosi sliku br. 22 F. Jaschkhea pejzaž klasicističkog predromantičara, portret L. Lennya sl. 35 i portret Pavla Đurkovića sl. 37.

68. Ivy Lentić Kugli, Slikarstvo Slavonije u 18. stoljeću u katalogu Umjetnost XVIII stoljeća u Slavoniji o.c.p. 17, 59 sl. 50; Oto Švajcer Portreti Johanna Georgea Weickerta u Galeriji likovnih umjetnosti u Osijeku, Peristil 18—19 Zagreb 1975—76. p. 109—116 sa sl.

69. O. Švajcer, Anton Zitterer, Portret Ane Marije Elizabete Hillebrand Prandau, Vijesti muzealaca i konzervatora g. XXII Zagreb 1973 br. 1 p. 3—4 sa sl. Za neke podatke i nabavu fotografije zahvaljujem Balen prof. Branku, kustosu Galerije.

70. O. Švajcer, Friedrich Lieder, »Porodica Pejačević u parku« (Galerija likovnih umjetnosti u Osijeku), Vijesti muzealaca i konzervatora g. XXII Zagreb 1973 br. 1 p. 5—8 sa slikama.

Slika 21. Osijek, portret Ane Marije Elizabete Hilepprand Prandau rođene Pejačević od Antona Ziterera (o. 1809) iz Valpova, sada u Galeriji likovnih umjetnosti

slika kist austrijskog ili češkog slikara.⁷¹ Od onih koji su slikani za Srbe u Hrvatskoj vidno mjesto ima portret pakračkog episkopa Kirila Živkovića. Slikao ga je g. 1795. u dosljednom klasicizmu jedan od najuglednijih slikara vojvođanskog kruga Arsa Teodorović, koji je u Slavoniji djelovao usputno,⁷² kao i drugi putujući slikari.

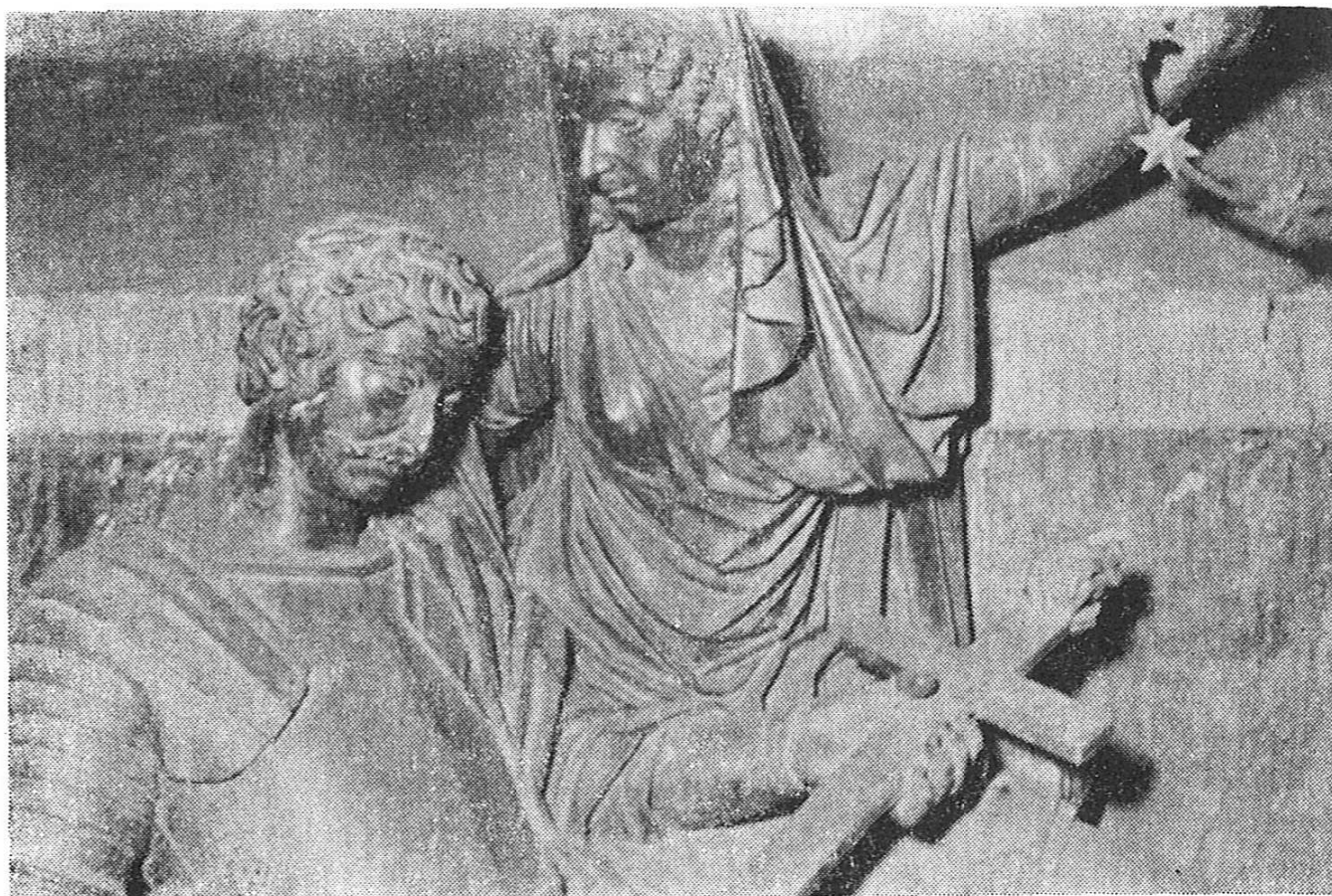
Što da kažem o kiparstvu tog vremena? Donedavno se držalo da se o nekom kiparstvu ovog doba ne može uopće govoriti.⁷³ Međutim, potpunije poznavanje građe mijenja pogled i na ovu vrstu spomenika. Na oltarima tog vremena ima uistinu manje prilike da na njima bude mnoštvo kipova kako to bijaše u doba baroka, jer žrtvenici tog vremena tektonskog tipa ili su komponirani prozračno, ili s velikom palom, koju nalazimo i nad oltarima tipa tabernakul. Već je spomenuto da takvi oltari imaju klasicističke adorante hladne ljepote.⁷⁴ Klasicizam se očituje i u nadgrobnim spomenicima. U valpovačkoj je župnoj crkvi npr. mramorni spomenik iz g. 1816. s urnom i ženskim likom. No najizrazitiji klasicistički spomenik u Slavoniji od ove vrsti nalazi se u Stražemanu sjeverozapadno od Sl. Požege iz g. 1802. (sl. 22). Uz granitni spomenik Ivana Jankovića metalne su figure. Na sarkofagu je u poluležećem stavu ratnik u oklopu, a do njega stoji gotovo nag muškarac kao simbol smrti s kosom. Ivana dočekuje prva žena Ana barunica Brnjaković Iločanka, a druga žena Vjekoslava grofica Festetić klonula je u tuzi s knjigom u ruci. Obe žene odjevene su kao antičke matrone. Takav je spomenik podignut feudalcu koji se istakao u sedmogodišnjem ratu, koji je postao podžupan požeške županije, a od g. 1794. i dvorski savjetnik.⁷⁵ Mnogo nadgrobnih kamenih križeva s po kojim klasicističkim ukrasom bilo je klesano za grobove po groblji-

71. O tom Ivy Lentić Kugli, Slikarstvo o.c.p. 16 i 17; vidi slike: portret Stanka Sokolića u Đakovu koji krajem 18. stoljeća reflektira »Zopfstill«, portret župnika Ivana Lipljanića u ž. uredu Sl. Broda 18/ st. sl. 46, portret o. Ivana Velikanovića Brođanina u Vukovaru (+1803) sl. 47, vjerojatno od Hanischa, portret dr Verbözya u franjevačkom samostanu Vukovara iz 1805 od Mathiasa Hanischa iz Praga, portret dr Nikole Mandića od A. G. Rähmela o. 1808 u đakovačkoj biskupskoj galeriji, portret Emerika Karla Raffaya od A. P. Rähmela iz 1802 u Povjesnom muzeju Hrvatske, vidi kod Marijane Schneider, Portreti 1800—1870 Povijesni muzej Hrvatske katalog muzejskih zbirki IX, Zagreb 1973 sl. 180. — Od minijatura spominjem dva portreta Švabića 1820, vjerojatno od Bauera Wilhelma Gottfrieda, vidi M. Schneider o.c. sl. 220 i 221. — O portretima vidi i bilješke od Dodigovića, O fundusu galerije u Osijeku, Osječki zbornik VI, Osijek 1958. p. 306.

72. Taj pogled na skulpturu ušao je prema Lj. Babiću, Umjetnost o.c.p. 36 i u enciklopedijska izdanja kao npr. u ELU II p. 604. Usporedi s A. Horvat, Klasicizam ELU III p. 186.

74. U kapeli sv. Te rezije u Novoj Gradiški imaju antičke sandale (AH PB V 1954). — Osim kasnobaroknih i klasicističkih plastika ima po Baranji i malih kipića od voska, koj su nastajali kasnije, u doba bidermajera. Vidi A. Horvat, Pregled spomenika o.c. 92, gdje treba ispraviti ikonografski podatak, jer se navodi da podoljski primjerak prikazuje sv. Obitelj, a zapravo je to Ana Samotreća.

75. Za Valpovo AH PB X 1958; za Stražeman AH PB V 1959; A. Horvat, Stražeman ELU IV p. 335, vidi sliku ELU III p. 182. Natpis na spomeniku glasi: AETERNAE MEMORIAE IOANNIS. IANKOVICS. DE DARUVAR VIRI ET. GENERE. ET ANI MO. NOBILISSIMI TOGA ET SAGO. DE. PATRIA BENE MERITI AFFLICTA. MOERORE. CONIVX ALOYSIA JANKOVICS. E. CON. FESTETICS DE. TOLNA. CUM LACRIMIS POSUIT MDCCCII — OBIIT. SOPRONII. ANNORVM. LXVII IX. NOV. MDCCXCVIII.

Slika 22. Stražeman, nadgrobni spomenik Ivana Jankovića (1802) u župnoj crkvi

ma, no od njih se sačuvao manji broj.⁷⁶ Međutim, u doba klasicizma širom Slavonije podizala se i po mjestima i u krajoliku javna plastika. Neke kipove štite zidane edikule s nišom. U takvom pokloncu smještena je npr. u Iloku kasnobarokna plastika sv. Ivana Nepomuka, a ona Marije s djetetom u Aljmaškoj Vodici (1847.) uz živi izvor vode; nad izvorom potoka Pribudovca kod Rastušja u okolici Sl. Broda podigao je i pravoslavni svijet stupac s klasicističkim zabatom i nišom za lik sv. Petke.⁷⁷

Napose u podravskome dijelu Slavonije i Baranje gdje katkad na daleko nema kamena, podizali su se mnogobrojni javni spomenici od kamena, a to su većinom raspeća. Podnožje im je često nalik na rimske žrtvenike, a figuralni dio obično sadrži kasnobarokna smirena shvaćanja ove teme. Onaj u Iloku npr. iz g. 1804.

76. Starijih spomenika iz prvih dekada 19. st. ima npr. na pravoslavnome groblju u Pakracu (AH PB V 1949), ili u Osijeku na groblju Tvrde (AH PB TI 1950) s kojih donosi natpise A. E. Brlić, Zbirka o.c.p. 36—42.

77. Za Ilok AH PH X 1954 (na vratima je željezna klasicistička kvaka); za Aljmašku Vodiciu AH PB VI 1950; za Pribudovac AH PB VI 1953, kad je niša zatečena bez ikone. Osim pravoslavaca ovamo dolazi na ljekovito vrelo 8. VIII mnogo i ostalog svijeta, pa i iz Bosne.

od sivog kamena ukrašen je suvremenim ukrasom rozete.⁷⁸ Javno raspelo ikonografski je u ovome kraju obogaćeno prisutnošću majke Marije, koja stoji podno raspetog sina kao npr. u baranjskome Zmajevcu iz g. 1826.⁷⁹ Od drugih ikonografskih tema spominjem dvije. Uz crkvu u Donjem Miholjcu podignut je g. 1802. kip zaštitniku od požara sv. Florijanu. Na kućici koju gasi signiran je autor: Fecit Joseph Bück.⁸⁰ Osim na ime ovog kipara naišla sam na ime još jednog u mjestu Cage kraj Okučana. Na poledini kipa sv. Ivana Nepomuka od tvrdog bijelog kamena, s kaligrafskom obradom hermelina i ornamenta na tekstilu, našla sam signaturu: Marcus Chiereghini sculpsit. On se signirao i na glavnome oltaru u Delnicama imenom Chirigini, a na glavnom, mramornom, klasicističkom oltaru u Perušiću g. 1827. Marcus Chiereghini. To je, kipar iz Rijeke kojega nalazim, osim u Gorskom Kotaru i na dva udaljena mjesta unutar teritorija nekadašnje Vojne krajine.⁸¹

I pri kraju ovog kratkog prikaza još nekoliko riječi o zlatarstvu. Razmjerno rana pojava klasicizma u Slavoniji primjećuje se upravo na zlatarskim predmetima. Tako npr. franjevci u Osijeku imadu bogato ukrašenu monstrancu od pozlaćenog srebra, koja prema kronogramu na njoj potječe iz g. 1776. sl. 23. Prema inicijalima I. M. u ovalu, to djelo s izrazito klasicističkim motivima kao što su kanelire na dršku i girlande lovora, rad je čuvenog bečkog majstora Josepha Mosera. Takvim motivima ranog stila Louis XVI ukrašen je i kalež od istoga majstora iz g. 1777. u zavjetnoj crkvi u Aljmašu. Uvaženi majstor Moser napustio je već oko g. 1770. rokoko stil prihvaćajući nova strujanja iz pariškog zlatarskog centra.⁸² Osim što po Slavoniji ima lijepih kaleža, odnosno putira koji još nisu

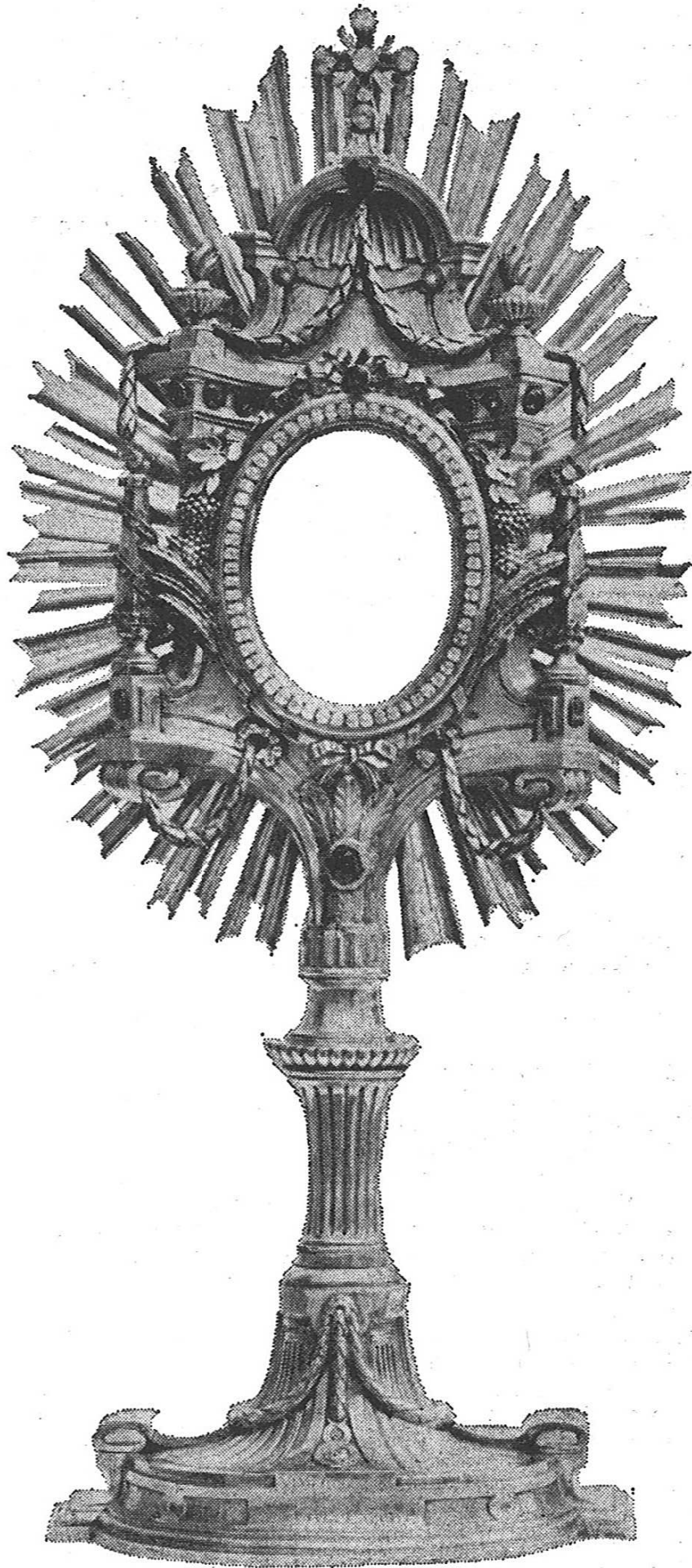
78. Za Ilok AH PB X 1956; evo još nekoliko primjera javnih raspeća iz prve pol. 19. st.: iz 1836 u Donjem Miholjcu (AH PB X 1958), iz 1842 u Ladimirevcima (AH PB X 1958); iz 1844 u Valpovu uz župnu crkvu (AH PB V 1950), iz 1847 u Belom Manastiru (AH PB VI 1950), a u Brodskom Varošu je iz 1846 slika raspeća na limu (AH PB VI 1953), što je već rijetko naći na terenu. Kako je ta tema slikana u k. baroku na limu, možemo vidjeti npr. u Okučanima u kapeli, koje raspeće je doneseno iz Češke (AH PB VI 1960).

79. AH PB VI 1950; evo još nekoliko takvih raspeća sa sv. Marijom: iz g. 1844 u Bočkincima (AH PB X 1958), iz g. 1846 u Podravskim Podgajcima (AH PB X 1958), 1847 u Viljevu (AH PB X 1953), 1848 u Kunišincima (AH PB X 1958), g. 1849 u Branjinom Vrh (AH PB VI 1950), u Zmajevcu drugo raspelo iz 1855. (AH PB V 1950).

80. AH PB X 1958; Dr D. Pinterović, Donji Miholjac, ELU II p. 79.

81. AH PB VI 1960. Na mostu preko potoka Soboštine bio je podignut kameni kip sv. Ivana Nepomuka. Međutim, njega smo zatekli da je srušen i povaljen ležao blizu mosta kod kuće br. 25. Odbita mu je glava, pa bez nje visina kipa iznosi 143 cm, a promjer postamenta ima 40 cm. Da neki kip treba pregledati, javio je još g. 1953. povjerenik A. Žugaj, ali nije bilo prilike da se prije izvidi u čem je stvar. Kip je nakon uvida sklonjen 1961. u Okučanima u Domu zdravlja. Doznalo se da je glava tog kipa ugrađena u kuću Miše Pavlovića. — Za Delnice AH PB VIII 1967, i ono što bilježi M. Sabljar sredinom 19. stoljeća: glavni žrtvenik od raznog plemenitog kamena izrezan 1830. kroz Marka Chereghini, veštog kiporezca iz Reke, prema putnim bilješkama u Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu. — Za Perušić AH PB IV 1961. — Napominjem da glavni oltar u Lokvama ima srodnosti s radovima Chiereghinia, ali to nisam imala prilike podrobnije ispitati.

82. Ivo Lentić, Nekoliko radova bečkih zlatara 18. stoljeća u Osijeku i Aljmašu, Peristil 12—13 Zagreb 1969—1970. p. 136—138 sa slikama; I. Lentić, Zlatarstvo u Slavoniji u 18. stoljeću, katalog Umjetnost XVIII stoljeća u Slavoniji o.c.p. 36—37 sl. 101.

Slika 23. Osijek, monstranca u franjevačkom samostanu, rad I. M. (= Joseph Moser) iz 1776.

podrobnije istraženi,⁸³ od zlatarskih se predmeta nailazi na lijepe svijećnjake kao što su npr. u Podgoraču,⁸⁴ ili na kandila kao što je ono iz g. 1782. u Virovitici kod franjevača.⁸⁵ Razmjerno rani datumi tih predmeta i ovom prilikom potvrđuju da su oni zbog lake prenosivosti avangardistički najavljivali u Slavoniji već od početka posljednje četvrti 18. stoljeća nova umjetnička shvaćanja u čistom klasicističkom stilu.

Prema iznesenom pokazalo se da je, obratno od onog što se dosad mislilo, djelatnost u prelaznoj fazi iz baroka u klasicizam i za klasicizma bila u Slavoniji iznenađujuće intenzivna, junačkom vremenu uprkos. Pojednostavnjene oblike tog vremena treba više smatrati baroknim klasicizmom, odnosno klasicizirajućim barokom, nego zakašnjelim barokom. Takav trezveni, modificirani stil suvremen je, a ne retardirajući u austrijskim zemljama, napose u arhitekturi, no odražava se i u drugim granama umjetnosti, dok ga ne umekša dah romantike u bidermajeru i u historicizmu. Mnogobrojne šablonizirane crkvene građevine Slavonije srodne su s onima u drugim hrvatskim pokrajinama gdje su zadugo vladali Turci, kao na području Like, Korduna i Banije.⁸⁶ Kako dolazi do toga? Dr Đurđica Cvitanović smatra da je vjerojatno po projektu nekog austrijskog arhitekta planove za izgradnju crkava na Baniji dao Vojni centar u Zagrebu.⁸⁷ pa je vjerojatno slično bilo i u Slavoniji, napose na području Vojne krajine. Budući da su te crkve, koji variraju u pojedinostima, posljedica nekog programa, one nisu vrijedne samo u svojim lokalnim, odnosno regionalnim mjerilima, nego također i svojim kvantitetom. Pretežno najvrednija arhitektura tog vremena je feudalna. Karakteristično je za Slavoniju i Baranju da tu nastaju veliki dvorci s parkovima u prelaznom i klasicističkom stilu i onda kad to drugdje kod nas jenjava, a podižu ih i po selima i u gradu. Jaču sklonost prema antičkim uzorima pokazali su članovi obitelji Jankovića, a napose Pejačevića. Kad slavenskog feudalca ne zadovoljava osrednji majstor, on traži prvoklasne majstore, napose slikare, koji zadovoljavaju njegov profinjeni ukus. Dosadašnjim istraživanjima prikupilo se iz ovog razdoblja tridesetak imena majstora za koje se znade što su radili. No kadgod se radi o kvalitetnijem ostvarenju, iza toga obično stoje jača strana imena. Koliko se zasad vidi potječu najviše iz Austrije, a manje iz Mađarske, mada su zastupnici Slavonije odilazili do

83. Evo ih nekoliko: Novska s lovorovim lišćem (AH PB V 1954), Virovitica (AH PB VI 1973), Đakovo, s majsom (AH PB XI 1952), Podgorač (AH PB X 1958, te putiri u Boboti iz 1820. i u Vukovaru iz 1843. (PB Jurman-Karaman-D. Mladinov).

84. Za Podgorač (AH PB X 1958) visina im je 91 cm. Spominjem i svijećnjake u Orahovici (AH PB X 1958), u Odvorcima (AH PB VI 1953), i u Đakovu (I. Lentić, Zlatarstvo, katalog o.c. sl. 128.

85. P. Cvekan fra, Virovitica i franjevci, Virovitica 1977. spominje kandilo na str. 116; stilska atribucija AH PB V 1972. — U župnoj crkvi sv. Mihovila u Osijeku veliko je kandilo od čistog srebra. U zapisu se navodi: Giergi 1818 (AH PB VI 1950). —

86. A. Horvat, O spomenicima kulture s područja oko Petrove gore do početka 20. st., Simpozij o Petrovoj gori JAZU, Zagreb 1972. p. 248—249.

87. Đ. Cvitanović, Barokna sakralna arhitektura u sjevernoj Hrvatskoj (crkvena područja arhiđakonata Gora, Gorica i Dubica), doktorska radnja u rukopisu, 1972. Filoz. fak. Zagreb p. 153.

g. 1848, na sabor u Ugarsku. To doba koje je Ljubo Babić nazvao vremenom recepcije, učenja, urodilo je dobrim plodom, jer su doskora nicale domaće snage. No i sva ona djela što su ih strana imena ostavila kod nas iza sebe postala su sastavni dio našeg spomeničkog fonda.

Ovim kratkim pregledom pokušala sam sagledati i prikupiti razasute rezultate dosadašnjih istraživanja tog razdoblja, te ukazati na oblike prelaznog stila na taj način da ih se ne smatra zakašnjelim, nego suvremenim načinom izražavanja. Ujedno sam nastojala da iznesem dosad u literaturi nepoznatu obimnu građu, zbog njezine velike množine samo u pojedinim karakterističnijim primjerima. Slavonija zadugo bijaše turski vilajet s orijentalnim izgledom. Oblici evropske umjetnosti ulazili su ponovno ovamo od baroka na dalje, no dugo je trebalo da opustošena zemlja ekonomski ojača. Tako je upravo vrijeme od kraja 18. do u prvu polovinu 19. st. Slavonija veoma izmjenila svoj izgled i u krajoliku i u seoskim, te gradskim naseljima. Kako je djelatnost tog vremena dopirala sve do omanjih sela, ona je upravo u doba klasicizma dobrim dijelom zadobila ponovno srednjoevropski izgled.*

+ Napomena — fotografije foto: Agencija za fotodokumentaciju, Zagreb, br. 21 Horvat dr A. br. 9, Nikolić I. br. 23, Ollrom br. 10; fotografije u Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu foto: Gojković J. br. 4, 12, Szabo prof. Gj. br. 7, 11, 13, Vranić N. br. 2, 3, 5, 6, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 22, Švalba R. br. 19.

ÜBER DEN KLASSIZISMUS IN SLAWONIEN

Zusammenfassung

Über den Klassizismus in Slawonien wurde bisher verhältnismässig wenig geschrieben, denn man war bis vor kurzem der Meinung, dass der Klassizismus bei uns nur schwach vertreten sei. Diese Ansicht hatte Ljubo Babić in seinem Buche über die Kunst bei den Kroaten im 19. Jahrhundert, das eine Pionierbedeutung hat, vorgebracht, aber damit zugleich auch die Anregung für weitere Forschungen über diesen Zeitabschnitt geschaffen.¹ Bei ihm finden wir, dass neben einem verspäteten Barock hie und da auch Merkmale des Klassizismus auftreten, dass wir fast immer im Vergleich zum Westen in Verspätung sind und dass sich die Stilperiode des Barocks bei uns bis um das Jahr 1830 verlängert. Nachdem man über dieses Material eine genaue Kenntnis erhalten hatte, zeigte es sich, dass eine solche Ansicht ergänzt werden bzw. geändert werden müsse, besonders was Slawonien betrifft und dass dieser Zeitabschnitt auch unter einem anderen Gesichtspunkt betrachtet werden müsse. Die Feststellung, dass es bei uns wenig Klassizismus gebe, würde zutreffen, wenn man nur Werke mit reinen klassizistischen Formen, die unter dem Einfluss der massvollen antiken Kunst gestanden haben, in Betracht ziehen würde. Wenn wir aber auch Werke mit Merkmalen des Übergangsstils, die Babić als spätbarocke bezeichnet, berücksichtigen, ist die Sache anders. Gerade solche Werke gibt es bei uns sehr viele und diese sind von den letzten Dezennien des 18. Jahrhunderts an entstanden, hie und da sogar auch bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. Man war allgemein der Ansicht, dass dies eine retardierende lange Fortdauer des Barocks sei. Doch um was für einen Barock handelt es sich hier? Das ist eigentlich ein vereinfachter, modifizierter Barock mit klassizisierenden Formen, der den zeitgenössischen barocken Klassizismus des mittleren Teils der Donauebene vorstellt und der nicht mit dem Barock in Widerspruch steht sondern sich an diesen anschliesst. Gerade diese, durch den Klassizismus beruhigten Formen, haben in dieser Zeit vielen Bauten und sogar auch ganzen Ansiedlungen in Slawonien ihren Stempel aufgedrückt, und stellen den zeitgenössischen und nicht einen konservierenden Ausdruck vor.⁴

Wegen der allgemeinen Sekularisation in dieser Zeit hat die kirchliche Kunst mit den Kirchenorden nicht mehr die führende Rolle, wie zur Zeit des Barocks, sondern die weltliche Kunst. Es entstehen verschiedenartige Werke profaner Architektur. In einer sehr umfangreichen Bau tätigkeit werden einfache, harmonische, funktionelle Häuser gebaut. Adelskurien und Pfarrhäuser, es entstehen militärische und zivile öffentliche Objekte (Abb. 1) und Schlösser mit weitläufigen Parks wie z. B. solche in Našice, Donji Miholjac oder Valpovo angelegt wurden. Unter den Gebäuden öffentlicher Bestimmung hebt sich das einstöckige, langge-

streckte Palais des gewesenen Komitats in Osijek (1834—1848) hervor mit seinen vornehmen Proportionen, dem betonten mittleren Risalit, ein Werk des Budapester Architekten N. Hild (Abb. 2).¹⁸ Beachtenswert ist die Tatsache, dass in Slawonien auf den reichen Grossgrundbesitzen eine Reihe grosser Schlösser entstanden ist auch nachdem in der Französischen Revolution der Feudalismus zusammengebrochen war. Diese werden von Grün und Parks umgeben (einige davon sind schon stark gelichtet worden) als erdgeschössige, ein- oder zweistöckige Objekte gebaut. Einige von den grossen Schlössern bekommen ihr heutiges Aussehen gerade in der Zeit des Klassizismus. So baut die Familie Odescalchi das Schloss in Ilok um (1793, 1839), die Hillebrand- Prandau das Schloss in Valpovo nach dem Brand im J. 1803²⁷ und besonders die Familie Eltz das Schloss in Vukovar (Abb. 6).²⁹ Einige der Schlösser des Übergangsstils mit ausgesprochen klassizistischen Details (Abb. 4) haben aber doch einen offenen Grundriss in Form des Buchstaben U, des barocken Typs. wie z.B. jenes in Tenje der Familie Adamović, oder in Darda (Abb. 5), das im J. 1831 Kasimir Esterhazy hatte bauen lassen.²⁵ Ausdrücklicher kommt der Klassizismus an den Schlössern zum Ausdruck, die die Familie Pejačević hatte bauen lassen, z.B. in Retfalu im J. 1796—1801 (Abb. 7),³² in Virovitica (Abb. 8),³³ oder in Našice im J. 1811 (Abb. 10).³⁴ Obzwar sie verschieden sind, haben sie etwas gemeinsam: der Grundriss ist ein langgestrecktes Rechteck mit drei Risaliten, von denen der mittlere am stärksten betont ist. Unter diesen Schlössern ist das repräsentativste jenes in Virovitica, es wurde vom J. 1800 bis 1804 vom Architekten N. Roth gebaut. Zur Monumentalität der Architektur trägt die Gestaltung des Eingangs im mittleren, höchsten Teil bei mit einer Kolonnade kraftiger Säulen, die eine grosse Altane tragen (Abb. 9).³³

Das Inventar dieser Schlösser wird zum Teil in den Museen in Slawonien, hauptsächlich aber im Museum in Osijek, bewahrt.³⁵

Werke der kirchlichen Architektur entstanden in dieser Zeit viele, doch sind sie typologisch nicht so verschiedenartig wie die der weltlichen Architektur. Zumeist sind das einschiffige Kirchen des Übergangsstils mit einem abgerundeten Sanktuarium und einem Glockenturm, der sich aus der Hauptfront erhebt (Abb. 13). Diese Konzeption variiert bei den katholischen, orthodoxen und kalvinischen Kirchen. Ein bedeutenderes Beispiel dieser Art stellt die Pfarrkirche in Nova Gradiška vor (1811—1828).⁴⁸ Eine verwandte Variante des barocken Klassizismus nur mit zwei Türmen, hat 1817 der naturalisierte Zagreber Architekt Bartolomej Felbinger für die Kathedrale in Djakovo konzipiert, doch wurde das Projekt nicht ausgeführt.^{48a} Der Klassizismus hinterliess Spuren auch an einigen älteren Kirchen, z.B. in Pakra (Abb. 11) oder in Šarengrad, wo der gotische Türstock in der Zeit des Klassizismus einen ebenmässigen Rahmen erhielt. An den Bauten des Übergangstyps treffen wir jedoch seltener ausgesprochen klassizistische Formen an, wie z.B. das Portal der Pfarrkirche in Duboševica aus dem J. 1794 (Abb. 12).

Unter den Kirchen aus dieser Zeit tritt nicht nur in Slawonien sondern in unserem ganzen Lande die Pfarrkirche der hl. Therese in Suhopolje hervor. Sie wurde von der Familie Janković erbaut als Zentralbau mit Kuppel über einem Rundschiff, neben dem sich zu beiden Seiten zwei Glockentürme erheben (1807—1814)⁴⁹ (Abb. 14, 15). Sie ist im ausgeprägten Stil des reifen Klassizismus gebaut,

drei Dezennien nachdem bei uns die ersten Ankündigungen des neuen Stils aufgetreten sind in dem leicht übertragbaren Kirchengeschirr. Dank Ivo Lentić wurde nämlich festgestellt, dass die Franziskaner in Osijek eine schöne Monstranz im Stil Louis XVI besitzen aus dem Jahre 1776, ein Werk des Wiener Goldschmieds I. Moser (Abb. 83), der im Jahre 1977 auch einen Kelch, der sich in der Pfarrkirche in Aljmaš befindet⁸² angefertigt hat. Der Grossteil des Kircheninventars dieser Zeit gehört ausser einigen Ausnahmen ausdrücklich klassizistisch geprägter Gegenstände, überwiegend dem Übergangsstil an. Unter den klassizistischen Altären tritt z.B. jener in Suhopolje (Abb. 16), in Podgorač in Draž oder in Orahovica hervor und unter den Kanzeln jene in der Form einer Höhle mit dem hl. Petrus und dem Hahn (Abb. 17) in Suhopolje und unter den Orgeln besonders jene bei den Franziskanern in Slav. Brod, nach L. Šaban von L. Lehner aus den Jahren 1836—38⁵⁵ (Abb. 18). Unter den Statuen sind die anbetenden Engel auf den Altären des Tabernakeltyps z.B. in Suhopolje (Abb. 16) oder in Podgorač besonders elegant. Unter den Grabdenkmälern nimmt das Grabmal I. Janković's aus dem J. 1802 mit den trauernden Frauen in antiker Kleidung neben der halbierenden Gestalt des Verstorbenen⁷⁵ (Abb. 82) einen besonderen Platz ein. Die öffentliche Plastik stellen zumeist steinerne Kreuze des Übergangsstils vor, unter welchen wir oft Statuetten der trauernden Mutter antreffen.^{78 79}

Gute Bilder, zumeist im spätbarocken Geist gibt es auch in den Dörfern. Hier sind hervorzuheben das Altarbild der hl. Therese in Suhopolje von J. C. Schöffit (1814) und des hl. Königs Stephan von L. Kupelwieser in Nova Gradiška.⁶⁵ Unter dem Einfluss der Wiener Schule wird verhältnismässig früh die traditionelle Malweise bei den Serben aufgegeben, was an dem Ikonostas des M. Subotić aus dem J. 1785 in Veliki Bastaji (Abb. 19) sichtbar ist, oder an den Bildern von T. I. Češljarić in Pakrac und A. Todorović aus dem J. 1795. Während der Ikonostas in V. Bastaji noch mit Rokokomotiven verziert ist, kommt der Geist des Klassizismus an dem kleinen Ikonostas in der Schlosskapelle des Patriarchats in Dalj stärker zum Ausdruck (Abb. 20). Unter den Bildern weltlichen Inhalts nehmen die Porträte der slawonischen Feudalherren, denen in neuerer Zeit O. Schweitzer eine besondere Aufmerksamkeit widmete, eine hervorragende Stelle ein. Diese Porträte hoher Qualität der slawonischen Aristokratie sind Werke angesehener Maler wie J. G. Weickert (1789),⁶⁸ A. Zitterer aus dem J. 1809⁶⁹ (Abb. 21) und F. Lieder aus dem J. 1811⁷⁰ und werden zumeist in der Galerie der bildenden Künste in Osijek bewahrt.

Bis vor kurzem war man der Ansicht, dass die Periode, die wir hier bearbeiten, eine Zeit der Stagnation im Kunstschaffen vorstellt, dass ein verspäteter Barock fort dauert und dass wir dem Westen gegenüber in Verspätung sind. Doch das was hier vorgebracht wurde nach einer eingehenden Erforschung des Materials, besagt das Gegenteil. Es wurde sehr viel geschaffen. Slawonien war lange Zeit eine türkische Provinz mit orientalischem Aussehen. Nach dem Abgang der Türken bis zum Ende des 17. Jahrhunderts und dem Anfang des 18. bekommen die Ansiedlungen in Slawonien über die barocken Schöpfungen einen mitteleuropäischen Charakter. Diesen Prozess beschleunigt besonders die Zeit des klassi-

zierenden Barocks, als diese Richtung mit ihren zahlreichen Kirchen und öffentlichen Gebäuden sogar in kleinere Ortschaften gelangte. Das war in der Tat die Zeit der Rezeption und so stammen die besten Kreationen, deren Autoren wir kennen, von trefflichen ausländischen Meistern. Daneben treten aber auch viele einheimische Meister auf, die auf die weitere kulturelle und künstlerische Entwicklung angregend eingewirkt haben. Alle diese Werke, die Schöpfungen fremder Meister sind, bilden einen Bestandteil unseres Denkmalfonds, weil sie für den Bedarf und für Besteller unseres Landes geschaffen wurden.